

28 Mayıs doğru

Tarihimizin dönüm noktası, milli hayatımızın ilk baharı — 28 Mayıs'tan başlar. Her millet yaşamak kabiliyetini, yaratıcı kuvvetlerinin derecesini tarihin büyük vak'aları, imtihanları karşısında gösterir.

Yüce, güzel Kafkasya dağlarının eteklerinden başlayarak büyük İran ve Turan enişlerine doğru yayılan Azeri Türkleri medeni milletler sırasında hür ve müstakil yaşamak hak ve kabiliyetini tarihinin 28 Mayıs'ile başlayan devrinde gösterdi.

Bir asırdan fazla rus esaretinin darberlerini yeyen bir çok mahrumiyet ve sıkıntılar içinde bir az ayur gibi gözükten Azeri Türkü, birden aslan gibi yerinden fırladı...

Ve 28 Mayıs'ı kendi mukadderatını kendii eline aldı, o tarihi günü açılan büyük ve şerefli yolun yolcusu oldu.

— İstiklal yolcusu!
O günden itibaren ateşler ülkesi-Azerbaycan — yanan dağ gibi kaynadı, titredi...
Az bir zamanda kendini bütün dünyaya tanıttı.

İstiklal güneşinin ışıklarından, yarasa lar gibi, bolshevik karanlıklarına kaçan Karayevler, Hüseyinoflar, Musabekoflar 27 Nisan rus istilasına çok sevindiler. O günden beri istiklal güneşi kara bulutlara kapandı. Milli işikler söndürülmeye başladı...
Meydana „töhləyi Sırvan“-Karayevler çıktı.

Ruh ve vicdanların kızı iblese satanlar vatan için ne yaptılar?
Ne oldu vadedtikleri cennet?

13 senedir, o komiser denilen efendilerin gözlerinin önünde Moskva, Azerbaycan'ı ruhen ve cismen mahvetmeye çalışıyor. Milli beşliğini, milli harsını, milli mefküresini öldürmek istiyor.

13 senedir hala terror. hala kan, hala zulüm. Azerbaycan harabezara çevrilmiş.

Her yaz evlerini, yerlerini-yurtlarını bırakıp kafile-kafile İran'a, Türkiye'ye kaçan köylüleri dinleyiniz. Bakınız o zavallı diyarda neler söylüyorlar. Zülüm, asmak, kesmek, açlık, çıplaklık, yaşamamın imkanı yok. El-ayağı tutan kaçıyor.

İste 27 Nisan Azerbaycan'ın! İste Karayevlerin vadedtikleri cennet!

Vatani tairatın, esir, zeli eden Moskva'nın yarattığı bu cehennemde kuruyub kulanayan şartları da utanmadan kendilerine Azerbaycan'lı diyorlar: — Hüseyinoflar, Kuliyevler, Karayevler, Bağirovlar. . . İsimler çok, fakat içlerinde bir tane olsun şahsiyet yok.

Yok ki, çiksin da: — Yeter bu kadar zulüm, bu benim vatanımdır! — desin.

Onlar, vatan nedir bilmezler. Onların vatani — karnlarını, Allahı — paradır.

İstilanın bu şerefsiz kahramanları, bu kaç senelerinde ne kadar uğraştılar ve uğraşıyorlar, ki:
Azerbaycan'ı esarete alıstırsınlar. Fakat beyhüde!

Azerbaycan cumhuriyeti hakkında bazı kayıtlar

28 Mayıs 1918 tarihinde esas koyulan ve istiklal bütün cihana ilan olunan Azerbaycan cumhuriyetinin tarihteki yeri, Türk, İslam ve Azerbaycan dünyasındaki mânevî rolü maldır.

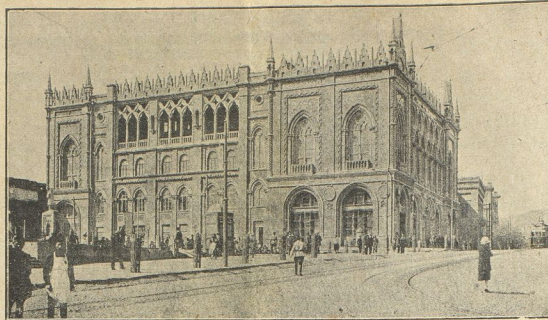
Bu rolün, milli varlığını isbat ve istiklalini yeniden kurmak için varpaan Azerbaycan cumhuriyetinin tarihteki yeri, Türk, İslam ve Azerbaycan dünyasındaki mânevî rolü maldır.

Bu rol ve bu tesir hakkında işık nushanın başka sünitlarında az-çok malumat verilmiş ve bazı fikirler beyan edilmiştir. Burada ise cumhuriyetin teşekkülü ve varlığı alakadar bazı kayıtlarda bulunmak istiyoruz:

Azerbaycan cumhuriyetinin teşekkülü, geçirdiği muhtelif safhalar ve yaşadığı icimale ve kültür kaynaşmaları neticesinde, Azerbaycan halkının ümmet devrinde millet devrine geçerek, erdiği kat'î bir etap (merhale) dir.

28 Mayıs 1918 Beyanamesini nesretmekle, Azerbaycan Şurayı Millisi, sözün siyasi mânasını, bir Azerbaycan milletinin varlığını tesbit etmiştir. Şöyle ki Azerbaycan kelimesi sade coğrafi, etnoğraf ve lingvistik bir kelime olmaksızın çıkarak, siyasi bir alem olmuştur. Bu tarihten itibaren bu isimde bir Türk milletinin kendi varlığını ve istiklal yolunda mücadeleye giriştiği bütün cihana duyurmuş, diğer milli mes'eleler yanında Azerbaycan mes'alesi dahi beynelmil bir kıymet ve ehemmiyet kazanmıştır.

Azerbaycan cumhuriyetinin icraatı arısında, bu en büyük ve esaslı olan teşebbüs, 12 Kânun Şani 1920 tarihinde beynelmil pek büyük bir kabule mazmur olmuştur. Bu

Muasır Bakı'da mevcut milli binâlerind „İsmailiyecı“

Bütün milletin ruhu — 28 Mayıstır. Onu her çeşit zülümlere göğüs gerdiren — ruh.

Ona büyük yarına iman ettiren. — ruh. Dahili siyaset ve türlü-türlü „tecrübelerde“ Sovyetlerin harici cephedeki muvaffakiyetleri nedir?

Muvaffakiyet mi?

— Darbe, darbe arkasınca!

Haricte artık sesleri çıkmaz oldu.

Nerede eski nâreleri? Şimdi tilki teki kuyrıklarını kısıp bir tarafta simişler.

Çünkü her taraftan baş kaldırılmakta olan tehlike ve korkuyu görüyor ve biliyorlar. Kimden korkmasınlar!

Japonya'dan mı? İngiltere'den mi? Almanya'dan mı? Fransa'dan mı? Bilmem belki onlara bir az Romanya yardım eder.

Sovyet hükümeti şimdi gayet hoş bir mahluk olmuştur: — kim ne derse, derhal razı oluyor; kabul ediyor. Anlamış ki:

Bu gün dünya diplomasi komünizm yuvası Sovyetler „derdile“ uğraşıyor. Bu derde cereler düşünülüyor, ortada çeşit-çeşit teklifler, projeler dönüyor. . .

Ansızın gökten düşen paklar diplomasi komedilerinin en gülcüncüdür. Bunlar „hastayı“ belki de bir az terletir, fakat ölüm teri. . .

Büyük tarihi günümüzün, istiklal bayramımızın bu 15 seneliğini idrak ve görürler idareler te'sit ederken ruh ve zihnimizi en fazla işgal eden — yarındır.

Yarın yaklaşyormu? Yarını nasıl görüyoruz?

Bilmem aramızda zayıf ruhlular, bedbinliğe kapılanlar, tek-tek ağaçlar arkasından ormanı seçmişler varmı?

Bilmem.

Bildiğim bir şey var, o da şudur, ki: — Yarın yakındır!

Yarın 28 Mayısındır!

Şimdiki beynelmil vaziyeti, son zamanlarda sür'atle dönen siyasi vak'alarından takip ve dikkatle tetkik etmeliyiz. Her şeyi vaktında bilmeli, görmeli ve

anlamalıyız. Yoksa kenarda durup, tuzu tükülmüş kırı gibi, söylemekten, şikâyetten bir şey çıkmaz.

Bu, âcizlerin ve miskinlerin işidir. İmanlı mücahitler yarını sarsılmaz bir ümitle bekliyorlar. Doğan güneşin ışıklarına doğru büyük sevinç ve heyecanla atılıyorlar...

Yağlaşan halas gününe, büyük yarına hazırlanalım. Onun bu nesle yüküleyeceği yük ağır ve mes'uliyetli bir yükür.

Dünkü yanlışlıklarımızı, hatalarımızı yeniden tekrarlamayalım. . .

Ümit ediyoruz, ki komşularımız diğer Kafkasya milletleri de vaziyeti iyi görüyor ve onun taleplerini anlıyorlar.

Müstakil Kafkasya cumhuriyetleri vaktında aralarında bir ittifak yaparsalar, Rusya 1920—1921-de tekrar araya giremezdi. Kafkasya'nın rus esaretinden halâsım tale mi — Kafkasya konfederasyonudur. Bu temelini taşları bu günden atılmaldır.

Büyük gayemizin ve mücadeleminiz bizden talebi — fazla fedakârlık, daha sıkı birlik ve ruhi disiplinler.

Muhaciret, her çeşit hercümereç demekdir, şerati de Allahsızcasına ağırdır.

Bir taraftan da düşman uyumuyor.

Satın aldığı namussuzlar vasıtasile aramıza nişan, türlü-türlü entrikalar sokmak istiyor, etrafa ümitsizlik, bedbinlik tohumları saçmakta uğraşıyor. Yoksa, bizi aptal, bihaberimiz zannediyor?

Aramızda daha şüurlü, daha şüurlü milli bir disiplin olmalıdır. Mücadelemin muvaffakiyeti — milli birlik ve disiplindendir.

Bütün fikirimiz, zikrimiz, gece rüya, gündüz hayalımız birdir: — Vatan!

— Güzel Azerbaycan!

Odenberi milli dâvamızı haricte sevk ve idare eden imanlı ve kuvvetli bir kadromuz var.

Sıralarımızı sıklaştıralım, bu kadronun etrafında toplanarak, imale ilerliyelim!

Tarih bizi sür'atle 28 Mayıs'a götürüyor.

M. Vekili

28 Mayıs gününe ait bir hatıra

M. A. Merkezi reisi namına gelen bu mektubu iki Türk işi arasımdaki samimîliği gösteren kıymetli bir vesika olarak bu nushaya derçetmekten ayrıca zevk duyuyorum.

Azerbaycan Milli Merkezi reisi saygılı Resul-zade Mehmet Emin Beyefendiye!

Türkistan'ın odlu kardeşi Azerbaycan'ın 28 Mayıs kurtuluş gününün on beşinci yıl dönümünü yürek dolu hatıralarla emsilerken, bu kardeş ölkenim milli istiklale kavuşması uğrunda kıldığımız büyük hizmetlerinizi takdir eder ve şu milli gün müna-sebetile Sizi hürmetle selamlar ve alkışlarız.

Efendim, biz, hepimiz için şerefli olan 28 Mayıs'ı ve bunun birinci yıl dönümünü milli Azerbaycan'da Azeri kardeşlerimizle beraber yaşamak şerefine nail olmuş Türkistan gençlerinden olmakla, kendimizi bahiyetli sayarız. Milli Azerbaycan'da geçirdiğimiz o şerefli günleri hayatımızın en mühim anlarından sayar ve asla unutmazız. Yıllardan beri o günlerin hasretini çekmekteyiz.

1919-nci yılın 28 Mayıs'ın Şek'i'de geçirilmişti. O gün şehir ve civarındaki köylerden toplanan bütün mekteplilerin güneşli, sıcak gününde, bütün evleri, sokakları bezeyerek üç renkli milli Azerbaycan bayrağı gölgesinde şehrin geniş sokakı boyunca okudukları şu

Türkistan yelleri öpüp almını
Söylüyor derdini sana bayrakım
Üç renğin aksini Kuzgun'denizden
Armağın yolla sen yare bayrakım!

şarkısının tuncetleri bu gün de kulakları-mızdır ve Azerbaycan milli orduşunun gür seslerle

Yol ver bize koca Kaspi

Türkistan'a varacağız . . .

marşını okuyarak yürek damlaları ve güneş sokaklara yayılmış Azeri halkının heyecanlı alkışları içinde uzun sokaktan şehrin Yulkarbaş kısmındaki „Şeki kal'esi“ nam kurgana taraf ilerlemişe . . . bu heyecanlı gözle manzara bu gün de gözlerimiz önünde canlanıyor.

Biz, Azeri kardeşlerimizin, bilhassa Azeri münevver gençliğinin Türkistan'ımıza olan kardeşlik merbutiyetine bizzat şahit olmuş ve Azerbaycan'da uzun zaman yaşayarak bu milli bağıllığımızın asla ve hiç bir suretle kırılmayacağına yirekten Kâim olmuş Türkistan gençlerindemiz. Bu kardeşlik merbutiyetimiz yurdumuz dışındaki bugünkü iş meydanında şimdikiinden daha ziyade tezahür ettirirsek, hem Azerbaycan'ın, hem de Türkistan'ın hakiki hissiyatına terüman olur ve bu suretle milli kurtuluşumuz için yürütülmekte olan güreşimizin daha evvel muzafir olmasına büyük yardım etmiş oluruz, kanaatındayız. Bu kanaatımızın bütün istiklalî Türkistan gençlerine şamil olduğuna kat'î bir cesaretle söyleye biliriz. Derin saygılarımızı sonarız

Berlin — Mayıs 1933

Tahir Şakir — İshak Oğlu Abdülvahap

nn açılış merhaleleri tetkik olunursa, buradâ milliyet fikrile demokrasi ümdelerinin ne kadar yan-yana gittiğine şahit olur, görürüz, ki Azerbaycan milletinin istiklalini ilâne vatan bu hareket, her şeyden evvel bir demokrasi ve hürriyet hareketidir. Hakikaten de öyledir. Bizdeki ideolojiler seyrini tetkik edince mabuat ve neşriyatımızda önce 18-nci asrın terakkî mevzularile bilhassa meçul ve munhasıran bu sisteme has beşeri idelerden müphem olduğu görülür. Milliyetçilik fikri ise, bu hürriyetçilik fikrini takiben geliyor ve onun için, deri ki Azerbaycan'da milliyetçilik, demokratik bir mahiyet alıyor. Azerbaycan cumhuriyetinin teşekkülündeki demokratik esasların varlığını tetkik ederken, sade rus inkilâp devrine has radikal idelerini tesiri değil, Azerbaycan tarihinin hususiyetini dahi gözden kaçırmamak lâzım.

Klasik demokrasi ümdelerinin müstakil Azerbaycan cumhuriyeti yapıcılığında asıl olduğunu İstiklal Beyanamesinde yer bulan fikirler bize kat'iyetle söylemektedir. Hakîmîyet munhasıran halka ait olduğu, hükümet şeklinin mutlaka cumhuriyet olacağı, vatandaşlar arasında misavât esasına riayet edilerek zümre ve sınıfl tahakkümüne meydan verilmeyeceği, fikri, dini ve felsefi hayatın tam hürriyete malik olacağı gibi büyük ideler burada sarahat ve kat'iyetle kaydolunmuştur.

Müstakil Azerbaycan cumhuriyeti bu büyük ümdeleri hayata geçirmek üzere faaliyete başlamış. Objektif şerait cumhuriyet erlerine bütün bu ümdeleri sonuna kadar ve bütün müesseselerile tatbik imkânı kırılmadık. Tecrübe müddeti maalesef çok kısa oldu. Bununla beraber bu kısa müddette olsa dahi, Azerbaycan demokratik prensiplere saha ola bilmek imkânını göstermiştir. Her ne kadar meclisi müessesesi seçilmişler hakkındaki icraat daha bitmemiş ve Azerbaycan teşkilâtı esasıye kanunu bütün teferrüatle kabul ve ilan edil-

memişse de, evvelce Şurayı Milli sonra da Azerbaycan mebusanında tatbik olunan fîli vaziyet burada parlamentarizm usulunun temamlı tahakkuku şeklinde idi. Azerbaycan parlamentosuna sınıf, sınıf, milliyet ve mezhep farkı gözetmeden ahalinin her kısmı temsil edilmiş bulunuyordu.

Sonra, hâdiselerinde gösterdiği vehçile, şu kadar liberal bir şekilde kurulmuş bulunan parlaman usulunun, başlıca iki zayıf tarafı vardı: bunlardan biri şekle, öbri de mânaya aitti. Şekle ait olan zâif, diğer Kafkasya cumhuriyetlerinde de olduğu gibi, buhran günlerinde parlamanı dağıtarak bilavâstâ halka müraacaat etmek salâhiyetini haiz irca makâmının (resîci cumhuri) yoklunundan ibaret idi. Mânaya ait olan zâif ise, hüküm firkanın (Mîsasvat) koalisyona ihtiyac göstermeden sade kendi kuvvetile meclleti edile edecek kadar parlamanı kesici bir ekseriyete malik olmuştuy idi. Zaman vardı, ki vaziyeti kurtarmak için hâkim firka parlamanı dağıtmaktı. Fakat olmadı. Şimdiki kaydetmiş şekle ait noksanın bu operasyonun yapılmasında müessir olan objektif sebepler arasında, süphez pek büyük ve belki de kat'î rolü olmuştur.

Bu iki mühim ekşiğine bakılmayarak Azerbaycan parlamanı yaşadığı az zamanda takdirde değer işler görmüştür. Ordu teşkil, görülün işlerin başında gelenidir. Ordu ihtiyacılarını tatmin hususunda muhtelif fırkalara malik iken, parlaman her zaman tek bir firkanın ibaret imiş gibi, tesanütle hareket etmiş, harbiye bütçesini âdetâ müzakeresiz kabul etmekle vatan müdafiasına ne derecede ehemmiyet verdiğini isbat etmiştir.

Rusya istilâsının Azerbaycan halkını vurdugu en büyük darbe, süphez yüz sene esnasında onu ordu teşkilâtı haricinde tutması olmuştur. Eğer Türkistan ile Azerbaycan Türklerine Edil-Ural Tatarları gibi, vaktile rus istilâsı zamanında askerlik yap-

Azerbaycan ve komşuları

Müstakil ve millî Azerbaycan cumhuriyeti kanunu esaslarını ana hatlarını çizip, genç devlet binasının duracağı temel taşı vaz'eden 28 Mayıs 1918 İstiklal Beyannamesi, Azerbaycan'ın iç kuruluşunda başka şu siyasetin baş yolunu da göstermiştir. İstiklal Beyannamesinin birinci ve ikinci maddelerinde, Azerbaycan'ın müstakil ve suveren bir devlet ve bu devletin idare şeklini halk cumhuriyeti olarak ilân eden Şurayı Millî üçüncü maddede diyor, ki:

— "Azerbaycan halk cumhuriyeti bütün milletlerle, bilhassa hemcivar olduğu millet ve devletlerle münasebati hasene tesisine azmeder."

Bu sözlerin hayattan ve ihtiyaçtan doğan çok derin tarihi ve siyasi kökleri vardı. Komşularımız kimdir?

Bir tabii, daimi ve tarihi komşularımız vardır, ki onlarla yaşamak ve anlaşmak mecburiyetindedir; bir de siyasi komşularımız vardır, ki onlarla da müşterek bir dil bulmak ihtiyacı vardır.

Bunlardan birini, hangi siyasi idare içerisinde yaşayorlar yaşansın, milletler, ikincisini de devletler teşkil eder.

İstiklal Beyannamesi bunların her ikisini nazari dikkate almıştır.

Hazer denizinin gün batan sahilleri biz ve Dağstan, gün doğan sahili de Türkistan'dır. Türkistan ise sözün bütün mânâsile kardeş, kandaş ve dindaş ölkedir. Demek, ki vaktile bütün Türkler ana beşiği olan kardeş Türkistan Türkleriyle bir, müşterek siyasi mukadderatın başka, birbirine bağlayan öze şeyler de vardır.

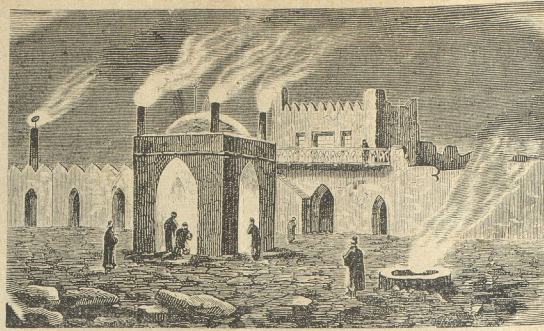
Simalimizde, Şimali Kafkasya cumhuriyetinin bir kısmını teşkil eden kardeş Dağstan duruyor. Bu öle ile de müşterek siyasi mukadderatın başka dini, iktisadi medeni ve irki kardeş bağlarile bağliyz. Devlet hayatından evvel ve sonra, daima Azerbaycan'la Dağstan ahalişi birbirini "Can kardeş" diye çağırır.

Gün batanımızda Gürcü milleti ve o zaman yeni teşekkül eden Gürcü devleti yayıyor. Bu millet ve devlette olan tarihî komşuluk ve dostluğumuz herkeşe malumdur.

Onlarla bizi daimî komşuluk, tarihi mukadderatın müşterek olması, nihayet iktisadi ve medeniyet birliktisi sıkı surette ve daimi olarak bağlamaktadır.

Onlardan aşağı Ermeni milleti oturuyor. Siyasi ve tarihi vukuatın bütün aksı cereyanına bakmıyarak Azeri Türklerle Ermeniler birbirlerini "komşu" ("kirve") diye çağırırlar. Azeri dilinde "komşu", sözün beyenimleli mânâsile, Ermeni demektir, Ermeni dilinde de "komşu" Azeri Türkü demektir.

Bu iki milletin o kadar birbirine karışmış müşterek hayatı var, ki ayırmak mümkün değildir. Bu iki milletin iktisadi beraberinden ayrı yaşamama ihtimali müsahhidin. Yaylak ve kırsakların müşterekliği, ahaliğin hudut boyu muntakasında karşık halde olması, müşterek iktisadi hayat, müşterek adat ve an'ane, hele her Ermeninin serbest surette türkiç anlaşıp anlaşıp bilmesi, san'at ve musikinin ayrılmaması gayri kabul bir küll teşkil etmesi, bu iki milletin, ne olursa

Baku'nun en kadim âbidelerinden Ateşgöde

olsun, siyasete de iyi ve samimi komşu olmalarını talep etmektedir.

Cenubi-garibimiz Anadolu'dur.

Bu kardeş memleketle Azerbaycan'la başlayan başları anlatmaya ihtiyaç var mıdır?

Herkes bilir, ki bu iki memleketin topografileri üzerinde yaşayan halk, aynı kökten, aynı kaynaktan gelmiş, aynı kandan olan, aynı dile ve kültüre malik kardeş milletlerdir.

Bu kardeşliğin siyasi münasebetimize da hüsnü tesirini ileride göreceyiz.

Cenubumuzda İran devleti var. Fakat bir siyasi teşekkül, ki bizim bir dine, bir çok tarihi ve medeni kıymetlere maliktir.

Sonra bizi esir eden Rusya, onun da hayat çemesini kurutmak istemiyordur.

Hele bu devletin bizimle hemhuddet olan kısmı, bizimle kam, dil ve din kardeşleri olan ve bizim gibi "Azerbaycan Türkü" adını taşıyanlarla meskündür.

Boyle muhit içerisinde Azerbaycan millî Süras'ının, gelecek münasebat için vaz'ettii prensip başka türlü olamazdı.

Geç Azerbaycan cumhuriyeti bütün müddeti hayatında bu "iyi komşuluk" yolundan ayrılmadı.

Maverayı Kafkasya Seymi'nin dağılması üzerine teşekkül eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri, ve bu devletlerin teşekkülünden on beş gün evvel istiklâli ilân eden Şimali Kafkasya (Dağstan) cumhuriyeti, müteakiben, resmen mukaveleler akdetmek ve sefir tayin etmekte suretile birbirlerinin istiklâli tanımışlardır. Azerbaycan'ın Teymurhan-Şurad'a, Tiflis ve Erivan'da ilçeleri bulunduğu gibi, Baku'da da Şimali Kafkasya Gürcistan ve Ermenistan sefirleri vardı. Bu cumhuriyetler arasında posta, telgraf, demir yolu v. s. münasebat yoluna koyalıktı.

Şimali Kafkasya düşman tehlikesine maruz kaldığı zaman, Azerbaycan'la Gürcistan maddeten ve mânen yardım ellerini uzatmışlardır. Azerbaycan hükümeti, şimaldan gelen müşterek düşmana karşı daha muvafakiyetle dura bile ve iktisadi beraberinden çok aslı bunlunan Kafkasya milletlerinin geleceklemini temin için bu cumhuriyetler arasında konfederasyon akdini ileri sürmüştü. Ermenistan bu teklife girmişse de Azerbaycan'la Gürcistan,

konfederasyona ilk kademe olmak üzere, tedafii bir ittifak akdetmeğe muvaffak oldu.

Ermenistan'la vâki olan harbin mes'uliyeti temamilen Ermenistan'ın mukadderatını idare edenlere terettüp ediyordu. Ermeni rüccasını yarattıkları bu muharebenin Ermeni halkının hakikî temayüllatle hiç bir münasebatı yoktu. Azerbaycan'dan evvel Gürcistan'la yapılan bu harp, "ihtilâfi mes'uleleri" halledecek bir yol değildi.

Bu "ihtilâfi mes'uleler" neden ibaretti? Ermenistan haricinde bir çok Ermeniler vardı. Bu Ermeniler, Kafkasya dahilinde bilhassa Azerbaycan ile Gürcistan'da bulunuyorlardı.

Fakat Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler büyük bir azlık teşkil etmekte iken, o zamanki Ermenistan ahalişinin yarısından çoğu Türküti. Azerbaycan Türkleri, rus istatistikine göre, Ermenistan'ın merkezinde bile 50%'den fazla idiler. Ermenistan'daki Türkler en münbit yerleri ve ovaları işgal etmiş oldukları halde, Ermeniler dağlık yerlerde yaşıyorlardı. Umumiyyetle, Kafkasya'nın milli devletlere ayrılması, bu devletlerin milliyet prensipi üzerine taksimi demek değildi. Çar hükümeti Kafkasya'nın millî taksimatını milliyet esası üzerine yapmamıştı.

Bu mes'ele büyük harptan daha evvel mevzuabası idi. Fakat bir türlü halledilemeyen bu mes'ele, Kafkasya milletleri kendileri kendi arasında halletmek mecburiyetinde idiler. Eski çar taksimatı milliyetinin neticesi olarak, Kafkasya milletlerinin ilân istiklâli üzerine, Azerbaycan Türkleri yüz binlerle millî hudutlar haricinde, Dağstan, Gürcistan ve Ermenistan'da kalıyordu.

Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'daki nisbeti hakkında bir fikir edine bilemek için, 52 Maverayı Kafkasya kazalarında ancak Ermenilerin ekseriyet teşkil ettiklerini ve bunlardan da Ermenistan'ın esasını teşkil eden Erivan vilâyeti dahilinde yalnız iki-üç kazanın bulunduğu hatırlatmak kâfidir. Bu mes'eleyi en doğru ve demokratik prensip üzerine halletmek icap ederdi, ki milli Azerbaycan cumhuriyeti de bu hususta yürüttüğü müzakerelede bu doğru ve sağlam yolu tutmuştu.

(Arkası VIII-nci sahifede)

M. B. Mehmet-zade

Azerbaycan istiklâli

Yüz yirmi sene evvel bir bakış

I
Ansızın beldemizi sardı bir gece
Hırpaldı hayatı bir kara pence.
Ulukları tırtıttı şiddetli yer-yer;
Bir kıyamet feryadı yükseldi yer-yer;
Dağ, taş, deniz çarparak hep birbirine
Gönüller gömüldü yerin derinlerine...
Yağın dağlar başından şimşekler taşı,
Ortalıkta bir deli tıfın kaynası;
Yaktı, yaktı karşısına çıkan şeyleri;
Memleket oldu artık bir yangın yeri.
Eski vatanın biriz bir viran kaldı,
Yürdümsü pek korkulu bir mâheme daldı...
Her kayanın altında bir ruhe inlerdi...
Yükselen feryatları yellere ses verdi.
Bir ölümlü el uzattı şanlı millete,
Dünkü bölüş saadet döndü nakibete;
Devrildi hep tahtından şerhîli hayat,
Mahbes kesildi bize büyük kâinat.
Artık kaybeylemişti kendisini herkes,
Ağızlarında donmuşu hıçırıklı ses;
Benliği alınmıştı Türkün elinden,
Ayrılmıştı vahşetle öz güzeline
Bütün millet üşüşüş taşlar başına,
İltica eylemişti şen göz yaşına;
Vatan harabesinde bürünüp âhe,
Yalvarıyordu candan büyük Allâhe;
Yalvarıyordu hakka öz hakkı için,
Yanıyordu elemle hep için-için...

Yıllar geçti... Türk il inlerdi gene...
Azerler derdini gömüdü kalbine,
Bekledi Tanrısın büyükliğini
Bekledi kurtaracak mukaddes günü;

Çünkü hakın nuru idi alnında yanan,
Yürdümsü halâsına emişti iman,
Bilyordu sönmeyiz yaktığı ocağ,
Saltanatı ta hâşre kadar duracak
Nihayet bir gün geldi, durdu göz yaş;
Yükseldi çoktan beri eğülen baş;
Milletin ta ruhundan bir güneş doğdu,
Memleketi kaplayan zulmeti boğdu...

II
Bir sabah erkendi, hava parlaktı,
Göklerden deryaya merhamet aktı...
Ufukta kanarken bir kılıç yeri,
Güneşle beraber doğdu bir peri:
— Bir elinde hilâl, birinde hançer,
Gözlerinde ümit, yüzünde keder;
Göksünde açılan büyük yaradan
Akyordun hazin-hazin kızıl kan —
Alevli nazarla süzdü herkesi,
Yükseldi bin dertle titreyen sesi
Söyledi ki: Ey Türk oğlu Azeri,
Bir zaman gözlerimin aşın Hazeri
Gezsin mahdud fikrin maveralere.
Neler var, gör anla o dünyalarda...
Sözlerimi dinle, ben tarihinim,
Aç kalbimi ocağ, düşün ey benim
Hâkim iken esir olan evlâdim,
Galiba dilinden silindi adım?!
Unutma ki, benim semî doğuram,
Benim bu dünyada tahtımı kuran.
Güzel tarihini bırakma, sakın,
Onda gömülmüştür hayatın, hakkın!
Onun içindedir şerefim, şânım
Hayatı onda yazmıştı zaman...
Bu günkü derdini duyduğum zaman

Kaynadı kalbimde bıraktığın şân.
Yaralı başımla koşdum ben sana
Getirdim kanımdan merhem yarana,
Haydi, izci bırak, bir kendine gel,
Yaşamak istersen göklerde yüksel,
Yüksel kucağımda şehadet ara,
Alçaksın baş eğşen o alçaklara,

Biter bitmez asıl nasihatleri
Kayboldu gözlerden sevimi peri.
Ortalığı sardı bir derin sükût
Her şey oldu hayran, her insan mephut.

III
Bu ses önünde biz de her Türk gibi utanırdık
Bir kılıçla bir kal'a alınmış günü andık;
Bekletti kanımız çoğuşun, kuvvetimiz yerinde
Nadun topraklarımız kalsın yat ellerinde?
Madem ki kendimize biz de insan diyorduz;
Biz de hakki hayata iman ediyorduz,
Artık niçin yazılınsı alnımıza esirlik?!
Haydi hayata doğru ilerleyelim, dedik...
Felaketler ezdikten sonra milleti, milki
Hepimiz kani olduk, hepimiz anladık, ki:
Mazlumların sesini duyan mazlumdur ancak
Azerimin ruhu öz ruhundan doğacak...

Çok zaman bu hakikat bizlerden hep saklandı,
Çok zaman vahşikle viran başımız yandı!
Biz bir şey vurduğuk, candan bir şey sevmiştik.
Yurtlarımız yanarken o cananla biliştik.
Yıllarca bir aradık our şarkın kızında,
Dalgalanır içinde, kılıçların ağzında;
Yıllarca hasretile bin dert içinde yandık.
Yıllarca bir adımı ruha teselli sandık;

Değerli bir günümüz

28 Mayıs 1918 — bu tarih Türk tarihinin altın yıldızlarla süsleyip yazdığı değerli bir safhasının serlevası teşkil eder. Türk ölkelerinin katlihanı olan aziz Azerbaycan'ın kurucu merhalesi olan ültüm dümeyninin ilân edildiği gündür. Türk aletiminin ilk cumhuriyeti bu ölkede doğdu, medeni bir idareni ilk tesisi şerhî bu Türk ölkesine nasip oldu.

Uzun seneler hürriyetini kaybeden bir Türk ölkesinin kahraman evlâdı kurtuluş gününe kadar düşmanla savaşta, esarete boyun eğmedi. Nihayet bundan 15 yıl evvel önce üzerine güle yüklenen tutsaklık yükünü ırlattı attı ve istiklâline kavuştu.

Bu değerli gün, o şanlı zaferin yıl dönümü, kurulan şerhîli idareni 15 yıllık bir hatırasıdır.

Türk ölkelerinden herhanî birisinde milli varlığı ifade eden hareket ve kurulacak müstakil idare, pek haklı olarak, diğerini alacaklar eder. Hele Türk ölkelerinin tam merkez noktasını işgal eden Azerbaycan'ın ayrı bir hususiyeti vardır. Binanealeyh Azerbaycan'ın sağlam ve müstakil bir idareye sahip olması, diğer Türk ölkelerinde lâkayt karışılana mazdî. Bu itibarıyla, ki Türkistan, Türk denizi Hazerî öte kısmında vücude gelen bu kardeş cumhuriyeti kendi istiklâli ve kurtuluşu kadar benimsemeyi ve yürekleme alışkanlığı.

Esir Türk ölkelerine, medeni kabiliyeti ve müstakil idareye olan iyakatlardan ibaret için, ilk teşekkül eden bu cumhuriyet, güzel bir nümune, yerli bir örneklerdir. Vatandaşın düşman ve müstevli unsurların mülevves ayakları ile kirlenmesine tahammül edemeyen Azeri gençliği, o aziz toprakları azap ve gayri tabii vaz'iyetler kurtarmış. Fakat ne yazık, ki genç cumhuriyet, aç ve istihlâli hisminin feci entrikasına maruz kaldı, ki senelik milli idare, elinden kapıldı.

On üç senedir, o mes'ut günün hatırasını aç vatanın haricinde taziz ve teş'ite emek mecburiyetinde kalan Azeri kardeşlerimiz, sarımsız iman ve kuvvetli iradeleri karşısında kurtuluş gününün ve istidat anımlarına pek te uzak olamayacağı ümit ederiz. Bu suretle bu bayram seçilgi yurdumuz haricindeki son bayram olmasını dileriz.

Kardeş Azerbaycan istiklâli gününün tesadüf ettiği Mayıs ayı, esasen uğurlu bir tesadüf değildir. Mayıs, kara kışın tükendiyi, yazın geldiğini müjdeleyen sevimli bir ilki bahar mevsimidir. Bu itibarla biz yarımkı yazın ilk baharını yaşıyoruz, demektir!

Farsların "Nakkası nakış" sanii behter keşti zievvel" dedikleri gibi, Türk ölkelerinin dükkânı milli harekâtı, kurtuluş milli idare ve onun akibeti, her ne yapıldığı ağır günlerle artan tecrübesi neticesi, yarınki çıkışın ve kurulacak müstakil idareni tesallüt ve entrikaya karşı mukavemeti metin esaslarla istinat ettireceği mahakkaktır. Hele bu kurtuluş istiklâli karşı çıkan malkım milletlerin birleşmesi ve bilhassa Azerbaycan'ın komşusu Gürcüler ve kardeş Şimali Kafkasyalılarla el-ele vererek konfederasyon teşkil etmek üzere olması, güç kuvvetini elinden bu defaki kurtuluşun daha esaslı ve tesis edilecek idareni ebedi olacağına kuvvetli bir delildir.

Bu sevmemiz bizlere galiba çok göründü Simgülerin ucu ile ta kalbimiz söküldü. O canan bîhşesine uzanan her yanağa Kızıl kurgunlar vurdu birer ateşin damgası. Hasretle ağlayanlar şiddetle Sibirya'ya Hakaretle tikrülürü gökle parlayan ayas. Lâkin bizim aşkımsı gönlümüzde bir soldı. Bize yol gösteren şey bir mukaddes emeldi. O emel, ki doğmuştu milli hayat için... Bayruktı alndı yerin ta yedi kat içinin,

Sorkulan kılıçlara çıplak göğüsle çıktık
Babamızın kabrinde yükselen haçı yuvdık,
Çiğnedik tahtımızdan bizi yakan kuvvetti,
Vaşetli ezdi imanı kuvvetti, zaman kuvvetti.
Doğdu bir ay sekinde sevdiğimiz istiklâl,
Sevin ey nazlı hilâl, sevin ey şanlı hilâl!

Evet, gönüller coştı bir sevincin gücü ile
İstiklâl sevincile, istiklâl sevincile...
İstiklâl, o yaşayan milletin kalbinde can
İstiklâl, o saadet, hayat, zafer, şeref, şân
İstiklâl, o sönmeyen müebbet bir mes'ale
Gönüllerde tutuşur gözlerde sömne bile...
İstiklâl, o vatanın göğüsünden yükselen ay.
İstiklâl, o kemikten, candan yapılmış saray
İstiklâl, o milletin parçalanandan bağrından
Gelinlerin, kızların akan göz yaşlarından
Doğmuş pek mübarek, pek mukaddes bir...
...ilahl'ın.

Hangi bir erkek onun düşmanlara kapırtır?...
Anaların saçından ördüğü bir bayrağı
Hangi erkek çıkıp edecek başağı?...
Sen bizimsin, bizimsin durduca bedende
...can

Yaşa, yaşa, çok yaşa ey şanlı Azerbaycan!!!
Gülte...

28 Mayıs 1919

Gülte...

Kafkasya cumhuriyetleri istiklâlinin devletlerce tanınması

Çalışmış hürriyet ve istiklallerine kavuşmak için yıllarca bekleyen Kafkasyalı milletlere çağrışın devrilmisile iyi bir fırsat gelmiştir.

Bu fırsatı istifade maksadıyla bir taraftan millî hükümetler, teşkilî, hükümetleri'nin kuran bu milletler, diğer taraftan da zamanın hâkim fikrinden bilistifade teşekküllerini beynelmîl bir tasdikla başlamak için Versay kongrasına heyetler göndermişlerdir.

Kafkasyalı devletlerin Avrupa'ya çıkarmalarından daha evvel, bittap bu cumhuriyetlerin vücuda geldiği haberi Avrupa'ya gelmiş, beynelmîl matbuatta Kafkasya mes'alesi epeyi münakaşa edilmiştir. Ve sadece merkezi devletler değil, Fransa, İngiltere ve İtalya matbuatı dahi bu mes'ale ile meşgul olmuştur.

Süphesiz, harp eden devletler arasındaki rekabetin dahi bu mes'ale üzerine tesiri olmuştur. Kafkasya devletlerinin Türkiye ve Almanya ile münasebette buldukları ve onlardan yardım gördükleri malumdur. Buna razmen Antanta efkârı umumiyesi Azerbaycan, Gürcüstan ve diğer Kafkasya devletlerine sempati beslemekten geri durmamıştır.

Muktedir Klemanso bir aralık, sabık Rusya emperatorluğuna dahil milletler mes'alesi hakkında mütereddit bir vaziyet

Bunlardan maada eşi Türk ölkelerinin istiklâl ve mücadele sahasında elbirliği ve hayati bağlarla birbirine bağılı olduğundan aynı olan derlerine müşterek derman aramaya başlamaları, ayrıca esası ve mühim bir nokta olduğuna hatırdı timalıdır.

İşte bu sebeplerdir, ki Azerbaycan, "Bir kerre yükselen millî bayrak imiyecektir" şiarile kurtulacak ve bir kardeş ölkenin kurtuluşu ise, Türküstan, Edil ve Kirim'in istiklâle kavuşması ifade olunur.

Kutsî gaye etrafında toplanan aziz kardeşimiz Azeri mücahit istiklâlcıların bu günkü şereflî bayramlarından kutlular ve sevinçlerini iştirak ederek yükselen istiklâl bayrağına kardeş selâmını sunar!

Türküstanlı Dr. M. Ahmet

takımı gibi olmuştur. Fakat bilahere kendisine: Rusya'daki milletler siyasetinin Almanya icadı bir şey olduğuna hükmeden sevelerinin hatasını bir daha yapmaması fikri telkin ediliyor.

Klemanso'nun Tiyer Santrel'den aldığı bir raporda deniliyor, ki:

"Berlin'in separatist hareketlere bütün kuvvetile yardım edışı, Şarkta yeni siyasi ve iktisadi müesseseler elde etmek gayretinden ileri gelen bir keyfiyettir. Bilahere Almanya'nın emek mahsulünü elinden almak için Antanta, Berlin'le müvazeli olarak hareket etmek imkânlarına mâliktir.

Tek ve bölünmez Rusya artık mevcut değildir. Fransa muhakkak bu mes'eleyle müdahale etmeli ve anlamalıdır, ki Almanya için üç veyahut dört paytahta başa çıkarak her halde bir Petersburg'a başa çıkarmaktan daha zor olacaktır."

Bunu müteakib rapor sahibi civar milletlere yardımda bulunmanın elzem olduğunu Klemanso'ya telkin etmekte çalışıyor.

Rusya cenubunda teşekkül eden yeni devletleri himaye ve takviye idesi İngilizlere de daha fazla bir müzaheret görmüşdür. Hatta İngilizler Büyük Ada'da toplanmak üzere sabık Rusya emperatorluğu hudutları dahilinde teşekkül eden yeni devletlerin bir kongrasını davet etmekte tasarlansın. Fakat, asıl merkezi Rusya'da hâdiselerin sür'atle inkişaf ettiği yüzünden, bu ide tahakkuk edemedi. Bundan az müddet sonra o vakıtlar Anglo-Sakson memleketlerinde maruf bir şahsiyet olarak tanınan Loyt Corç parlamentoda şöyle bir beyanatta bulunuyor: Şimdiki halde bütün Rusya namından söz söylemek hakkını halz bir adam mevcut değildir.

Kolçak'ın itilâf devletleri tarafından hakiki Rusya'nın müesseseli gibi tanınması daha beklenen neticeyi veremeyiştir. Zira bolşevikler gün geçtikçe daha ziyade ilerliyor ve yerleşiyorlurdı. 1919-un nihayetlerine doğru ise bayaz ordudan ancak bir iz kalmış bulunuyordu."

Bu suretle Rusya'da yeni teşekkül eden devletlere vuku bulacak umumi kongra fikri, hâdiselerin cereyanı neticesinde ortadan kalktı. Bundan başka yeni teşekkül eden devletlerin müessesilerini bolşevikler bir araya getirmek te kabil değildi. Çünkü o sıralarda Antanta bolşevikleri Rusya'nın hakiki bir hâkimi sıfatile tanı-

mak fikrinden çok uzak bulunuyordu.

Sovyet hükümetinin kendisi Kafkasya devletlerine müraacaatla Denikin orduyu alteline bu devletlerle bir ittifaq yapmak teklifinde bulunuyor.

Kafkasyalılar, gayet haklı olarak, Rusya'nın dahilî işlerine müdahale etmek niyetinde olmadıklarını ve vatanış muharebesine sürüklenmek istemediklerini Moskva'ya bildiriyorlar. Bolşeviklere karşı mücadele etmek maksadile Denikin tarafından vuku bulan ittifaq teklifi dahi aynı şekilde retediliyor. Kafkasya cumhuriyetleri kendilerini bolşeviklere olduğu gibi, bayaz orduya karşı dahi müdafaa edebilecekleri sarahat ve kat'iyetle bildiriyorlar.

Sunu da kaydetmek lazımdır, ki 1919-un sonlarına doğru itilâf devletleri dahi Rusya'nın dahilî işlerine müdahale etmek, yani bayazlarla kızılları harbine karışmamak taktikini ilzazm ediyorlar. Harpten sonra vücade gelince gayri rus cumhuriyetlerince gelince, itilâf devletlerinin kanaatına bu devletlere yardım etmeli ve bunları gerek bayazların, gerekse kızılların taarrüzüne karşı müdafaa etmelidir.

Bir taraftan coğrafi vaz'iyeti, diğer taraftan medeni-siyasi kuvvetlerini, iktisadi servetini inkişaf ettirmek için elzem bütün imkânlarla mâlik olması dolayısıyla Azerbaycan ve Gürcüstan az zamanda itilâf devletlerinin nazarı dikkatini celbediyor.

1919 müddetince Kafkasya milletlerinin siyasi müesseseleri, alakadar mahafilî kendî mes'elerile tenvir ve taleplerini bildirerek maksadile Londra, Paris, Roma ve Vasington'da büyük bir faaliyet gösteriyorlar. Avrupa ve Amerika'nın bütün gazetelerinde de bu mes'eleyle dair yazılar nesrediliyor.

1920-nin sonlarına doğru, evvelen Rusya dahilinde cereyan eden hâdiselerin tesisi, saniiyen yeni teşekkül eden Kafkasya devletlerinin millî hudutları dahilinde ve Avrupa'da yaptıkları faaliyet neticesi olarak denebilir, ki Rusya'nın tek ve bölünmez olduğu âkidesi tamamen sarıliyor ve buna inancak bir kısım kalmıyor.

Bu suretle, Versay konferansı mahafiline, mevcut Kafkasya devletlerinin tasdikî için bir zemin hazırlanmış bulunuyordu. İş yalnız mes'ele'nin vaz'ine kalmıştı. Bu da o zamanlar İngiltere'nin haricî nazırı aynı zamanda sulh kongrasını maruhahası bulunan Lord Kerzon tarafından yapıyor.

12 İkinci Kânun 1920-de büyük devletlerin Ali Divanı Azerbaycan ve Gürcüstan'ın tanzimini bildiriyor. Bunu müteakip Azerbaycan ve Gürcüstan murahhas heyetleri haricîye nezaretime davet ediliyor. Nezaretle Kambon bu devletlerin kongrasına tasdik edildiklerini bildiriyor. Mutantın bir şekil arzeden bu resmi görüşmede Kambon'dan başka Loyt Corcu'nun sa'el Filip Kerr ve markiz de la Toretta hazır bulunuyordu.

Kambon, bu iki cumhuriyetin artık fiilen müstakil birer devlet gibi tanındıklarını ve bu devletlerin kendî ihtiyaçlarını arz etmek için Ali Divan'la münasebata gelebileceklerini beyan ederek, tasdik edilmiş bu cumhuriyetler tarafından vuku bulacak beyanattın kongra içtimalarında müzakere edileceğini dahi ilave etti. Aynı zamanda Kambon mevzuubahs tasdikini aynı suretle Rusya'dan ayrılmak keyfiyatını tazammun ettiğini dahi kayde lüzum görmüştü.

Artık bundan sonra Azerbaycan ve Gürcüstan cumhuriyetlerine birer müstakil ve suveren devlet gibi bakılacaktır.

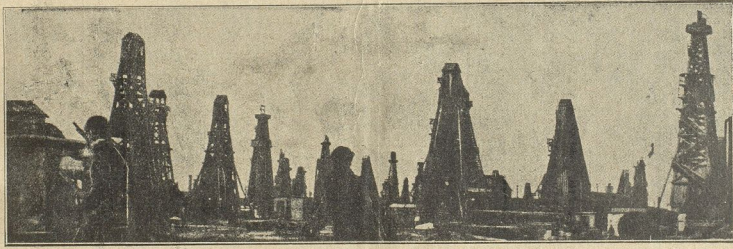
Yeniden hürriyetlerine kavuşmakla büyük bir bahtiyarlığa eren Kafkasya milletlerinin hayatında çok kıymetli olan bu aktan bir az sonra, yani 19 İkinci Kânunda Ali Divan'ın Azerbaycan ve Gürcüstan murahhaslarını iştirakile fevkalade bir içtimai vuku buluyor. İçtimada İngiltere'yi harbiye nazırı Çerçil, feldmarsal Henri Vilson, admiralitetin birinci lordu U. Lang, admiral Pitti, Lord Kerzon, Loyt Corç ve diğerleri, Fransa'da Klemanso, Kambon, Pişan, maresal Foş ve diğerleri temsil ediyordu. İtalyan heyetî murahhasasının başında da Nitti duruyordu.

İçtimai açan Klemanso, tebrik nutkunu müteakip bu cumhuriyetlerin tasdik edilmesindeki mâna ve ehemmiyeti anlatarak, kongra namından, devletlerinin vaz'iyeti ve ihtiyaçları hakkında malumat edimemek için murahhasaları dinlemek arzusunda olduğunu beyan etti.

Her iki cumhuriyeti murahhasaları maruzatta bulunarak, devletlerinin vaz'iyetleri hakkında malumat verdiler ve kendilerine maddî ve mânevî yardım edimesi arzusunda bulundular.

(Arkası VIII-nci sahifede)

Dr. Mir Yakup

Bakü petrol ocaklarından bir görünüş

İstiklâl mücadelesi

Azerbaycan istiklâl mücadelesinin ölke içerisinde ve ölke dışarısında olmak üzere, iki cephesi vardır.

Gerek içeride, gerekse dışarıda olsun, Azerbaycan istiklâlinin geri alınması ve millî cumhuriyetin yeniden kurulması için istilâ ve istispadada karşı açılan savaş ve vuruş bayrağı, ilk defa olarak millî hükümetin vücudundan birer parça olan teşkilatlar tarafından yükselmiştir. Bu suretle kurulmuş olan savaş ve vuruş yaşayış-ış gittikçe genişleyerek etrafına ve sıralarına milliyetçi nesli ve halkın en aktif unsurlarını almaktadır. Büyük, kemiyet ve keyfiyet itibarile örgünlaşarak istilâ ve istispadanın temelini oluşturan bir güç haline gelmiştir. İçeride bu mücadele karargâhının temel taşını "Müsavat" fırkası, parlamentoda istiklâlî oldukları bilinen mebuslar, ordu ve memurlar, münevver gençlik ve bunların toplandıkları "İstiklâl Komitesi" etrafında birleşen halk küttlesi olduğu gibi, dışarıda da Avrupa'daki resmi heyetlerimiz, Paris ve Berlin gibi merkezlerdeki komitetlerimiz, İstanbul, İran ve Gürcüstan'daki sefaletler ve bu sefaletlerin daha yükseltilmekte oldukları millî Azerbaycan bayrağı altında toplanıp ta istiklâl komiteleri teşkil eden münevver ve vatan seven vatandaşlarımız teşkil ediyorlardı.

Bu iki cephenin ayrı-ayrı araştırılması, öğrenilmesi ve örgütlenmesi, bugünkü ve yarınki nesil için en aktuel mes'elelerden biridir. Yeni Azerbaycan tarihinin kahramanlık ve fedakârlıklarla dolu bu parlak sahifeleri, Azerbaycan istiklâl fikrinin derinliğini vüs'at ve şümülünü göstermeleri itibarile çok kıymetlidir.

Biz tarihimizin bu kahramanlıklar dolu sahifelerinin birer-birer çevirdiğimiz zaman, on beş yıl bundan evvel ilân olunan Azerbaycan istiklâlinin iki yıllık müstakil devlet hayatının ne derin ve sarılsız bir temele dayandığını, bu güçlü kökünü yıldırayla, aydan aya, hatta günden güne kollar atarak derinleştiğini, koparılması, yıkılması mümkün olmayan bir kal'e haline gelmiş olduğunu görürüz.

Azerbaycan istiklâl mücadelesi vüs'at ve şümülü itibarile olduğu gibi, mefkûreyi temel ve vuruş taktikî bakımından da araştırımda ve öğrenmeğe değer bir tarihtir. Bayrağında hürriyet ve demokrasi, milliyet ve istiklâl şiarı yazılı olan bu üç milliyonluk milletin Rusya gibi bir büyük memleket karşı durmadan, dinlenmeden, yılmadan yaptığı mücadeleden mânevî kuvvetle, Azeri halkının ruhundan, ve vicdanında olan "hak için" imanından ibarettir. Beseri ve mukaddes bir hak için vuruşuğu imanile dâmarlarında akan asil Türk kanıdır, ki birleştikleri zaman tarihlerini kaydedemedikleri hamaset zamanlarını yaratıyor.

Azerbaycan Türkü vuruşuyor, çarpışıyor, ölüyor ve hürriyet ve istiklâl gibi yüksek prensipler uğrunda öldüğünü anıyaraklan ölüyor. Her derdimizin on programı, misakını, on beş yıl evvel, 1918 Mayıs 28-de ilân edilen istiklâl Beyannamesini.

İstiklâl Azerbaycan halkı tarafından nasil karşılandığı malumdur. İstilâ her yerde olduğu gibi bizde de Ruslara mahsus bir barbarlıkla kendisini göstermiştir. Umumi tevkifler, hapisler,

sürgünler, idamlar, katliam ve yağmaçerlik bütün şiddetle tatbik olunuyordu. Ordu terhis ediliyor, zabitan kurşuna diziliyor, minnevverler ve milliyetçi siyasi rical kafile-kafile Hazer'e boğduruluyordu.

Millet her tarafta müesellâ kıyam kaldırmıştı. Memleket ayaklanmıştı. Gence'de 26 Mayıs'ta başlayan kıyam, 10 gün kadar muvaffakiyetle devam etmişti. Pek vahşiyane ve barbarca bastırılan bu kıyam on binlerce kurbana mal olmuştu. Gence'yi müteakip, Zakatalı, Karabağ, Muğan ve Lenkeran isyan bayrağı açmıştı. Bu kıyamlardan en çok ve uzun ömürlüsü Lenkeran kıyamıdır, ki ta zamanımıza kadar devam etmiştir.

Arkası İran Azerbaycan'ın olan Lenkeran dağlarının ve bu dağları örten çemgilmez ormanların yaratığı müsait şerait istiklâl mücahitlerinin muvaffakiyetini temin etmiştir.

1922-de ve 1923-de başlayan Göçyay ve Kürdimer kıyâmı ise şümül ve vüs'atı itibarile daha kanlı bir kıyam idi. Bu kıyamda Azeri kadimlerinin da müesellâ olarak iştirak ettikleri kaydolunmaktadır.

Azerbaycan C.P.U.-sunun reisi 1924 senesine kadar 54 büyük kıyam vâkı olduğunu kendi raporunda itiraf etmektedir. Fakat bunlar on mühimleridir. Azerbaycan'ın her bucacında, bu umumi bastırınan sonra dahi mücahit desteleri devam etmiştir. Gence, Kazak, Karabağ, Nahevan, Lenkeran, Göçyay, Zakatalı, Kuba ormanları, Bakü "dağları" ve Muğan istepi hiç bir zaman istiklâl mücahitlerinden eksik olmamıştır.

Umumi tevkil ve katiller, bilhassa istiklâlî alemdarı olan "Müsavat" fırkasını vuruyordu.

On binlerce Müsavatçı muhakemesiz kurşuna dizilmiş, Hazer'e atılmıştır.

Bununla beraber bu fırka faaliyetinden el çekmemiştir. İstilâ rejimi şiddet ve vahşetini artırdıkça bu fırkanın nutuzu artıyor, yeni unsurlar, yeni kuvvetler bu fırkaya intisap ediyordu.

Daha ilk günlerden itibaren halk faaliyetleri başlayan bu fırka, yeni vaz'iyete göre program ve taktikini tesbit etmiş ve melekletin muhtelif yerlerinde, dağılmış şubeleri ihya eylemiştir.

Gizli komite 28 Mayıs'ta nesrettiği matbu bir beyannamede "Azerbaycan İstiklâl Beyannamesini" — "Misakı Millî" diye ilân ediyordu.

Millet ihtiyacı, kuvvetini sarf etmemeye, kat'i mücadele için var gücünü toplamaya çağırılmakta idi.

Azerbaycan'ın giriştiği mücadelede aldığı yara ve akittüğü kan müthiş ve hatırsızdı.

Gizli komite bunu nazara alıyordu. Millî kuvvetini israf edilmemesine çalışıyordu.

Esaslı bir program dahilinde faaliyetlere geçilmişti.

Her şeyden evvel gizli iki matbaa, "İstiklâl" adında bir gazete tesis edildi. Bu gazete millî istiklâl devrinde "Müsavat" fırkasının fikirlerini yaygın bir organdı. Sımdî kendisile beraber gizli hayata geçiyordu.

Bu gazete 1920-den 1923-nci yılın 5 Birinci Teşrinine kadar durmadan devam etti. 5 Birinci Teşrinde çeka tarafından matbaası tesadüfen keşif ve bu yüzden iki binden fazla münevver gençlik tevkil edildi. Matbaanın Ağa Kerim ve Ağa Selim nam darülfünun talebesi olan iki mürettebi üç yıl Solokî mefiasında kaldıktan sonra Bakü'ye dönmüş, fakat yeniden tevkilî kurşuna dizilmişlerdir.

1923-den sonra "İstiklâl" gazetesi dur-

Genç Azerb. ordusunun harp seferleri

(Hatırat defterimden)

Lenkeran seferi

Topçu taburu ile beraber iki kolorduya bir de Kafkasya kol ordusu teşkil edildikten sonra, hükümet Azerbaycan'ın ayrılmaz bir hissesi olan Muğan ve Lenkeran'ın, vakit kolonize etmek maksadıyla çar hükümeti tarafından yerleştirilen ve hür Azerbaycan hükümetini tamak istemeyen rus ahali, muti bir vaziyete getirmeye karar veriyor. Eski rus hudut beğki kuvvetinin bir kısmı kendi içinde besleyen bu ahali, hükümet emirlerini dinlemiyor, top ve metralyozlu hususî bir orduya malik bulunuyor.

1919'un 18 Ağustosunda 5-nci Bakü piyade alayı, 3-ncü Bakü süvari alayı ve 2-nci topçu taburundan ibaret bir k'ita sefere çıkıyor. K'ita komandanı general Selimof, Ağcakabul'u k'ita hisselerinin birleşeceği bir nokta olarak tayin ediyor.

Az bir müddet sonra bütün k'ita hisseleri Ağcakabul'da birleşiyorlar. General Selimof dahi kendi erkânı harbiyesine beraber Ağcakabul'a geliyor.

Lenkeran seferi bir ay devam etti. Yaz son derece sıcak olduğu için hareket etmek dahi son derece müşkülü. Hatta k'ita'da güneş çarpmaya vak'aları bile olmuştu. Buna rağmen 35-45 vermiş yürüyüş geç askerler zabitanı hayrette birkaçacak bir tahammül ve sebat gösteriyorlardı.

Böylece ilerleyen k'ita'ya hiç bir mukavemet görmeden Pirişip köyüne geliyor. Burada rus ahali hudut beğki kuvvetiyle beraber kendilerini müdafaya hazırlıyorlar. Karşında tüfek ve metralyoz atışları başlıyor. Şaşırtmak için yapılan bu atış, alay komandanını kat'iyen şaşırtmıyor ve köyün şark ve cenup taraflarındaki mühim tepelerin işgali için ıttidale emirler vermesine mani olamıyor. Alay komandanı hisse komandanlarının kaç dökmecek kaçıncıların, kendisi de hayatını tehlikeye atarak köy tarafından yağan ve ardı arası kesilmeyen ateş yağmuruna doğru ilerliyor ve müzakereye başlamak niyetinde olduğunu bildirmek için şartler veriyor. Neticede ateşe nihayet veriliyor ve müzakereyi müteakkip hudut beğkileri silahları teslim etmeye muvafak ediyorlar. Bu suretle k'ita'ın kaç dökmeden, 6 top, 24 maksim sistemi metralyoz, külli miktarda tüfek, mermi, kursun ve 150 beygir ele geçiyor. K'itanın bu ilk muvafakiyetini daha bir çok muvafakiyet takip ediyor. Pirişip misali diğer rus köylerine, genç Azerbaycan ordusunun ahaliye hiç bir şey yapmadan, ancak cumhuriyet hükümleri dahilinde tabii vaziyet ve asayiş ide etmeye çalıştığını göstermişti. Bunun neticesi olarak k'ita tam bir sükunetle ileriyi doğru yola devam ediyor. İleride de rus ahali ve rus beğkileri hiç bir mukavemet göstermeden top, metralyoz ve devlet beygirlerini teslim ediyorlardı.

Bu suretle k'ita Pirişip köyünden ahali hemen kahrine Azerbaycan'ı olan Lenkeran şehrine büyük bir muzafferiyetle ay-

madı. 1928-nci yılın sonunda bu gazelenin yeni bir matbaası ve nushaları keşfediler yeniden tevkifler, sürgün ve idamlar icra edildi.

Gizli komite her yerde, fırka ve istiklal komiteleri yanında milli bir program dairesinde gizli mektepler tesis etti ve merkezden en kuvvetli ideologların idaresi altında yüksek bir siyasi mektep açtı.

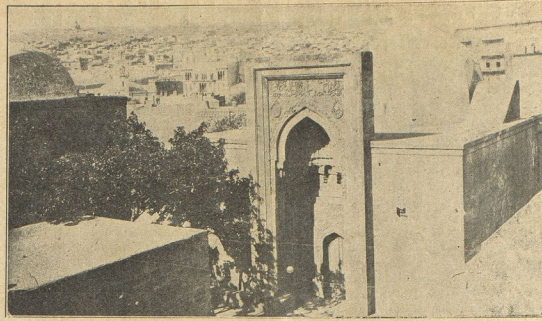
Gizli faaliyet çelmis bu hazırlık yolu üzerinde kurbanlar ve şehitler vere-verdi, bin bir müşkülata devam ederken maruf "Nep" devri hülâle etmişti. Bu devrin yaratıldığı serait ve imkân herkeşe malumdur. Muvakkat bir tenefüs devri denilen bu merhale "kollektivize"ye ve beş yıllık plan adını taşıyan çizimiza kadar, komünizm ve sosyalizm esaslarına temamilen zıt bir mühit yaratıyordu.

Köylüler mülkiyet ve arazi sahibi oluyorlardı.

Köylünün aktif ve passif mukavemeti karşısında yapılan bu ric'at neticesinde yeni bir cemiyet doğuyordu.

Hürriyet ve mülkiyet üzerinde duran ve bunlardan doğan bütün içtimai mibseselerine yeni bir nesil ve yeni bir ideoloji yaratan bu devir Azerbaycan köylüsünün elini ve kolunu bir kadar açmış, ona bir az nefes almak imkânını vermişti.

Azerbaycan köylüsü hayatın her sahasında haklı oluyordu. Sovyetler, kooperatifler, ticaret, medeni ve manrif hayat, bu mülkiyeti zimrenin eline geçiyordu. Nihayet komünist fırkası da bu yeni seraitin müteessir olmağa başlamıştı. Azerbaycan komünist fırkasında milliyetçi-burjuva demokratik cereyanı kuvvetlenmiş, hatta komünist fırkasını ihlale etmiş, Yeni cemiyetin enteresini temsil eden yeni mekâreçî nesil, milliyetçi gençliğin ve gizli komitenin nüfuzu altında, matbaatı, ede-

Bakü'da 15-ci asır sonlarına ait bir saray

biyatı ve terbiye müesseselerini işgal etmiş, her yerden komünizmi sıkıp çıkarmıştı.

Komünist sınırlarında bile "Moskva'nın müdahalesine nihayet vermek zamanının çoktan yetişmiş olduğu" açıklanmış ve söylenmekte idi.

Nisbi de olsa, iktisadi hürriyet sayesinde kendisini toplayan ve bu bağ üzerinde yürüyerek hayata yeni demokratik bir istikamet vermeye muvafak olan halk, artık bu haklarını koruma bilecek için pek tabii olarak, siyasi hürriyet talep ediyor, istiklal kuvvetinin hâkimiyetine, komünist fırkasının diktatörlüğüne protesto ediyordu. Köylünün bu haklı talebi bütün münevver gençlik içerisinde taraftar bulmuştu. Gizli komite, 1927-de neşrettiği bir beyannamede, köy sovyetlerinin umumi ve demokratik prensipler üzerine seçilmesine çalışmayı teklif ediyordu. "Halk, hâkimiyeti kendi eline almayınca haklarını, hürriyeti, mülkiyeti ve milliyetini koruyamaz. Köylünün ekseriyeti, sesten ve her bir siyasi hukuktan mahrum olarak yaşadıkça elindeki haklarını er-geç kaybetmeye mahkumdur" diyor, bütün köylü halkı sovyet seçkilerine işbirake çağırılıyordu.

Bunun neticesinde 1927 ve 1928 seçkileri pek kanlı olmuştu. Köylüler, her tarafta komünistlerin seçki komitelerini dağıtıyor, listelerini yırtıyor, sovyetleri işgal ediyorlardı.

Köylü Sovyetleri işgal etmişti. Fakat buna karşı Moskva da hareket geçmişti. Hareket çok geniş ve umumi bir şekilde idi. Hayatın her sahasında, "temizlik" başlamıştı. Azerbaycan komünist fırkasının merkez heyeti de dahil olmak üzere, bütün teşkilatları feshedildi. Moskva'nın emirlerine muhalefet eden Azeri komünistleri Rusya'ya sürüldükten sonra, yerlerine tayin edilen Ruslar ve onların elinde aldatılan bir avuç

müessissinin müdahalesi neticesinde tar-rüzümüz harbiye nazırının emriyle durduruldu ve Karabağ'da eski asayiş yerini bularak k'ita'ya hisseleri yerlerine çekiliyorlar.

Askeran seferi

Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın diğer yerlerinden, bazıları iki vermiş yüksekliğinde bulunan bir sıra dağlarla ayrılıyor. Dağlık Karabağ'ı Ağdam'la birleştiren bir tek yol, kadim Askeran kal'esinde geçer. Bu yolu ve yolun sağ ve sol tarafındaki dağları Ermeni isyancıları zapt etmişlerdi. İsyancıları idare eden zat, maruf Ermeni çete teşkilatçılarından Dro idi. Ordumuz en güc bir mes'e ile karşında bulunuyor: kal'e ve yüksek dağlara taarrüz etmek icap ediyordu.

İsyancıların külli miktarda metralyozu sahip oldukları ve bu metralyozların başlıca olarak kal'e ve şark cihetindeki yüksekliklere temerküz edildiği k'itamızca keşif edilmiş bulunuyordu.

Nisannın ikisinde harbiye nazırı cepheye geliyor, ertesi günü sabahleyin 3¼-da k'ita'ya, top hazırlığı yapmadan, Askeran keşif ve şark cihetindeki yüksekliklere taarrüz etmeye başlıyor. Sabahın 6-nda topraklarımız kal'eyi ve yükseklerdeki metralyoz pozisyonlarını dövmeğe başlıyor.

Harbiye nazırının cepheye bulunmasından ruh alan zabitan ve askerler, manevra da imişler gibi, isyancıların metralyoz ve tüfeklerin yağdırdıkları ateş bakmayarak ilerliyorlardı. Yüksek sesle "ileri!" komandası verildi. Toplarımız istihkâm istihkâm arkasına yığılıyordu. İsyancılar inatlılar devam ediyorlardı. Düşmanın vaziyeti ancak aşkama doğru sarsılmağa başladı. Miralay Efendiyev'in komandasındaki Ağdam 8-nci alay ve parlamento muhafız kuvvetleri kal'eyi ele geçirdiler, mayyetimdeki 5-nci Bakü alayı da kal'e'nin şarkındaki yükseklikleri süngü ile zapte muvafak oldu.

Bu müsademede mayyetimdeki alaydan 40 kişi ölmüş ve yaralanmıştı.

Genç ordunun bu unutulmaz seferini ter-brik için halk Ağdam'da büyük şenlikler yapıyor ve "yaşasın" nidaları her tarafta çinliyordu.

Erkân harp miralayı

İsrafil

seçiyisizler etrafa saldırdılar. Münevverlere karşı umumi bir sefer açıldı. Mekteplerden muallimler ve talebeler on binlerle kapıyı açılıp Solofki'ye sürüldü. Her yerde "Müsavatçı" aranıyordu. Mekteplerde, devlet müesseselerinde, iktisadi teşkilatlarında, hatta komünist fırkasında, "Müsavatçı" keşfolunuyordu. 170.000 azıyale milliyetçilerin 40% nisbeti "Müsavatçı" diye ihraç edildi. "Proleter edebiyatı cemiyeti", "Müsavatçı yuvası" diye set edildi.

Bütün köy ve kaza sovyetleri, kooperatifler kapatıldı. Yeni sovyet seçkileri iki yıl tehir edildi.

Aynı zamanda, "fazla zeninleşmiş olan" köylülerin emlakî ellerinden alınmağa başlandı. Artık kollektivize devrine girilmişti. Askeri komünizm devrinin yaşma ve ta'llan usulu ihya olunuyordu. Azerbaycan köylüsü bu kölelik ve vahşet rejimine karşı umumi müessellâh kıyama şuru etti.

Az zaman sonra bütün Kafkasya, Azerbaycan'ın bu isyanına ilithak elemişti.

En salahiyyetli Sovyet ricalinin remî kongrelerinde itiraf ettiklerine göre, 1930 ve 1931 senesinde Azerbaycan'ın baştan başa işgali etmiş olan bu kıyam, Sovyet rejimini kökünden sarsmıştı ve onu sukuta yaklaştırmıştı. Kıyamçı köylüye karşı muntazam rus ordusu, top tayyare ve zehirli gaz ile hareket etmişti. Bütün cihan efkârı umumiyesinin dikkat ve alaka ile takip ettikleri bu iki beçuk yıllık kanlı mücadele, hürriyet ve demokrasi, milliyet ve istiklal bayrağı altında gidiyordu.

Bayaz rus matbaatı, bu Azerbaycan kıyamının yalnız bolşevizm tatbikatına karşı mevcut olan vesak ve isyana iştirak edenlerin şahadetini bunu kökünden retmekteydi. Kıyamın ideolojik baş iki idi:

28 Mayıs

Her ferdin anadan olduğu bir gün gibi her milletin de bir doğum günü vardır. 28 Mayıs böyledir.

On beş yıl evvel müstakil bir devlet kurduğunu dünyaya ilan eden Azerbaycan Türkü, bu kararile milliyet halinden millet haline geldiğini bildirmişti.

Millet, devlet halinde teşekkül etmiş bir milliyettir.

Kendi milli simasını, milli hususiyetlerini, dil, tarih, an'ane, s.ı harşi değerlerini koruyan milliyetler, netice itibarile milli hâkimiyete doğru yürüyorlar; yani geç-tez bir millet olacaktırlar.

Milli hâkimiyet ve milli devlet olmadan ise bir ilin en ilerlemiş ve yükselmiş şekli milliyet adını taşır.

Onun milliyet halinden millet haline gelmesi için bir devlet halinde teşkilatlanması, milli bir devlet kurması, ona azmetmiş olması gerektir.

İşte bu dönüm çağı bir milletin doğum tarihinin ilk günü, ilk saatidir.

Milletlerin tarihi oradan başlar. Büyük din yaşalarının doğum günü yıl başı olduğu gibi, bir milletin millet oluşu günü de, onun tarihinin başlanğıcıdır.

28 Mayıs yeni Azerbaycan tarihinin yıl başıdır.

Yeni tarihimiz bu günden itibaren başlar.

Büyük Selcuk-Türk hakanlığından sonra Atabeyler, İhaniler, Ak-Köyünlüler, Sofeviler gibi büyük ve medeni emperyalıklar kurmuş olan Azerbaycan'ın sekinde geçmiştir. Fakat yüz yıllık esaretten sonra devletlik ve medeni bir cumhuriyet sekinde devrinin millet olarak doğdu. Çünkü esaret demokrasinin ve vahşetlerine bakmayarak, milliyetini koruyabilmisti.

Halkımız milliyetin unsurlarını, amillerini teşkil eden dil, edebiyat, sanat- edebiyat, an'ane, adet, tarih, din ve ruhunu, bütün varlıkları koruyuş ve yaşattı. Mirza Fethali ve Hasan Bey Zardabi, milletin bu harşi varlıklarını sökenerek yeni yükselmiş yolları açtılar. Bize arşı mektep, tiyatro ve matbuat gibi silahlar verdiler.

Bu silahlar bizi ayıttı, yükseltti ve birleştirdi.

Milliyet amilleri derinleşti, işlendi, kaynaştı ve neticede her canı yaşayanda olduğu gibi müsterek bir ruh ve can yarattı:

Milli devlet, milli istiklal ve milli hâkimiyet mefkûresini.

28 Mayıs milli mefkûrenin artık teşekkül ettiği günün sonu ve millet oluşu gününün başıdır.

Fakat bu oluşun kendisine göre kanunları vardır.

Bir ilin millet oluşunu bildiren şartlar vardır.

En salahiyyetli mütefekkirlerin, içtimaiyatçı ve hukukçuların ayrılmadıkları görüşü göre:

Bir camaatın milliyet halinden millet haline geliş, hürriyet ve istiklali için katlanacak fedakarlıklara ölüle bilir. Eger bir halk yurdu için ölüyor, eger yurdunun bir tikişini düştürme vermekten canını sever-seve aktırma ve canını korumaktan veremeye hazırsa, eger bu halk, yılmadan, sarılmadan bu azımda ısrar ediyor ve bu

Hürriyet ve istiklal Azerbaycan istiklali ve Azerbaycan cumhuriyeti!

Bu tezi ve bu fikirleri isyan zamanı Azerbaycan dahilinde gizli komite tarafından neşrolunmuş büyük bir beyanname açık sarhettektir.

170.000 bolşevizmi, rus milli ruhunun bir tezahürü olarak izah eder. Bolşeviklik rusluk demektir; rusluğa mahsusdur. Rus hâkimiyeti durdukları, ne şekil ve renkte olursa olsun, istidpat ve vahşet te vardır.

Azerbaycan hür ve müstakil olmayınca Azerbaycan halkı refah ve saadet yüzü görmeyecektir.

Azerbaycan halkının hürriyet ve saadeti ancak istiklal sayesinde temin edilebilir. Bolşevizm Ruslar için yalnız bir rejim mes'elesi iken, Azerbaycan için Azerbaycan'la beraber bütün esir milletler için hem rejim, hem de rusluk meselesidir. Azerbaycan'ın bozan Ruslardır. Rus hangi reğbe boyanmış olsun, — Rustur, emperyalist ve müstakilsiz.

Kıyamın, garbi, şimali garbi, cenubi, cenubi garbi, şimali garbi ve cenubi garbi olmak üzere bir kaç merkezi vardır.

Buralarda yıllarla tam manâsile harp sürdü. Ağdas, Ağdam, Şeki, Göyçay gibi şehirler aylarla ısılar elinde kaldı.

Her yerde Ruslar ve komünistler aman-sızca imha edildi.

Köyler, şehirler, obalar Ruslar tarafından tarumar edildi. On binlerce erkek-kadın Sibirya'ya sürüldü, bir o kadar da baş götürüp, İran'a ve Türkiye'ye kaçtı. İstiklal mücadelesinin bu son safhası bir çok noktaya nazaran tetkike değeri sahadır. Mücadelemin geniş ve küttüvi mahiyette olması, kuvvetli ideolojik bir temele day-

„Millet yoludur hak yoludur ...“

Maraklı bir vesika

(Elyazısının metni)

28 Mayıs 1918 ...
 Şimdiki gibi hatırlarım: Azeri taşımın priltası olan neşeli Karabağ, o günde iki kat bayram yapıyordu: Miralay Cemil Cahit Beyin kumandası altında bulunan Anadolu kahramanları, ilanı istiklale takaddim eden Mayıs ortalarında başta Şuşa şehri olmak üzere, bütün dağlık Karabağ ve Zenczur vilayetine Ermeni çetelerinin katliamından halas etmişti.

Cihan harbi esnasında Rusya'ya yardım maksadile Türkiye'ye karşı harp eden müttelit Kafkasya, İran ve Anadolu Ermenileri, daha harp başlarında Erivan, Kars ve Ardahan vilayetlerindeki Türk ahaliyi vahşice kılıçtan geçirdikten sonra, rus inkılabını müttelit, cepheden avdetlerince aynı maksatla bu defa dahi Azerbaycan'ın bir çok mntakalarına mü sallat olmuşlardı.

Tam burunlarına kadar ağır suretle müsellah bulunan bu çetelerden „Aysorlar“ namile maruf en vahşi ve hünhar bir kısmı, Şuşa Taşnakisityun fırkası kararla dağlık Karabağ'a getirilerek buranın en mühim sevkeleceği mntakalarını işgal etmişti.

Bolşevik cildine giren Ermeni Taşnakları, Şaumyan'dan aldıkları bir talimat üzere, aslen Türkiye Ermenileri bulunan bu Aysorları, „Karabağ lükarısı hanlar, beyler ve ağalar pencesinden halas edici proleter ordusu“ şeklinde göstererek, bu veçhile yapılacak katliam için kolaycasına yol açmağa saydıyordular.

İşte, tam bu esnada, yani belkelenen umumi katliam arifesinde, Karabağ'ı yekdigerinin arkasına iki me'ut haber kutulamakla idi: Anadolu Mehmetçilerinin geliş ve 28 Mayıs Beyannamesinin ilanı!

Yurt toprakları haricinde, bu yurt esir ilken, dirilişin manası olduğu kanaatında ise, eğer bu imandın son nefesine kadar, günden güne dehis sâbitse, ancak o zaman o halkın millet haline gelmiş olduğu isbat edilmiş olur.

Azerbaycan Türkü bu snak yollarını geçirmemiş midir?

Onun gösterdiği fedakârlık, verdiği ve vermekte olduğu kurbanlar, onun yılmadan devam ettirdiği kani savası, onun katlandığı mahrumiyet ve ızdırıplar, Azerbaycan'ın kemale ermiş, yetişmiş, istiklale mustahak bir millet haline geldiğine canli delildir.

Evet, 28 Mayıs bizim millet oluş günümüzdür.

Azerbaycan'ın istiklâlini ilan eylediği gündür.

Biz iki yıllık devlet hayatı ile hakla lâyik olduğumuz dağ gösterdik.

Biz mutlaka müstakil olacağız.

Millet olduğunuz anlamış olan Azerbaycan'ın esir kalması imkânsızdır.

28 Mayıs İstiklâl Beyannamesi Azerbaycan Türkü bunu bütün dünyaya bildirmiştir.

Yaşasın 28 Mayıs!
 Yaşasın İstiklâl!

V. Nuh-Oğlu

anması, Azerbaycan istiklâli ve Azerbaycan cumhuriyeti bayrağı altında cereyan eder, Azerbaycan istiklâl fikrinin ne derin bir kök salmış olduğunu gösteren cihetlerdir.

15 yıl bundan evvel Şurayi Millinin ilân etmiş olduğu bu büyük fikir, oddan ve kandan geçerek mâşeri ve kültüvi bir mahiyet almış, kimse onun haricinde bir saadet aranamaktadır, kimse onuz bir refah tasavvur etmemektedir.

Azerbaycan istiklâl fikri bu gün kurbanlara, kahramanlara, şehitlere şan ve şeref dolu bir tarihe, on beş yıl evvel yükselmiş bir bayrağa, on beş yıl evvel ilân edilmiş bir Misakı Milliye maliktir.

Azerbaycan istiklâl fikri bu bakımdan müzaffer olmuş bir fikirdir.

Milleti tek bir vücut gibi birleştiren, onu zaferden zaferle koşturan bu fikir mutlaka tahakkuk edecektir.

Vermiş olduğumuz ve vermekte olduğumuz kurbanlar, milletimizin katlanmakta olduğu fedakârlık, bunun zımanı — garantisidir.

Azerbaycan istiklâl mücadelesinin ölke haricinde cephesi, Azerbaycan siyasi muhacretinin tarihi demektir.

İlk sıralarda daha aktif olan ızdıraklı faaliyet, 1923-dan sonra bilhassa iki istikamette devam etmiştir: Neşriyat ve diplomasi faaliyetleri.

1920—21 senelerinde aktif faaliyet, bilhassa Tahran kolonisi Tiflis kolonisi müdahede edilmekte idi. Fakat İran'la Rusya'nın 1921-de kötölen muahedesinden ve Gürcistan'ın aynı yılda sukutundan sonra, faaliyet bilhassa neşriyat ve siyasi muhacretine mahsus kaldı. Davamız ve haklarımız dünyaya tanıtmak için, hareket Azerbaycan Merkezi ve Azerbaycan Neşriyatı tesis edildi. On yıldır devam eden bu neşriyat, memleketle muhaciret arasın-

İlanı istiklâlden bir kaç gün evvel Taşnak komiteçileri tarafından öldürülen milli mücahitlerimizden merhûm Lütfî Bëhbat Bey ve 1926-de istiklâl mücadelesinde yolunda Solokî bularına sürülerek orada katolunan genç ve ateşin şairimiz Ali Yusuf Bey ve bunlar gibi istiklâl uğrunda bilahere şehit düşen Karabağlı bir çok değerli kahramanların son derece mâkul tarzı hareketi neticesinde, Karabağ Türkü, Anadolu'da kardeşlerimizin yardımile büyük bir tehlikeden halas olarak, 28 Mayıs bayramını Şuşa'nın Türk kulubunda tanzanlı bir surette te'it etmek için: O gün, Karabağ için hakikaten de iki kat bir bayram idi; zira, bir kere bütün Azeri Türküğü medeniyet dünyasına girmesini alenen ilân etmiş, düşmanı bulunan Rus tarihini bir darbe indirerek, onu feci ve ebedi bir emrivaki karşısında bulundurmaz ve aynı günlerde ise Azerbaycan'ın ayrılmaz bir cüzü'ü olan Şan Karabağ, uzaklardan gelen kardeşlerimizin yardımile yeniden ana vatanına kavuşmuştu ...

Dağlık Karabağ'ın güzel çimenleri, güllü-bülbüllü vadileri, şairlerimizin ilham kaynağı olan tabii güzellikleri, sinesini açarak Cevanşir ve Muğan'daki evlâdın ağuşuna alıyordu ... 100 sene ondan evvel, istiklâlimizi müdafaa etmek maksadile, Gürcistan ile ittifaq akdî için, Tiflis'e giden büyük şairimiz Molla Penah'ın mezarı başında — Cıdr Düziinde — yapılan aynı ruhanî Karabağ'ın yıllardan beri görmediği ve geçirmemiş milli tezahüratından birisi idi ... Gift halas dolayisile, halk daha sabahleyin erken oraya, sevimli şairinin makamı başına toplanarak erkekleri kadınlı, büyüklü küçüklü Türk Tanrısına dua eder, bu mukaddes günün şerefine kurbanlar keşerdi: ...

Kulup içtimadına milli heyecan tecellisini idare eden merhûm Ali Yusuf Bey nutkunda 28 Mayıs mahiyetini şöyle anlatmıştı: „Evet, efendiler, 28 Mayıs büyük Tev-

(Arkası VIII-nci sahifede)
 Hilal Münşi

Lehistanın istiklâlci inkılapçılarından milliyet me'slesi ve milli mücadele mevzularile meşgul sabik Lehistan nazırlarından müsyö V. Vasilevski'nin idaresi altında ve Lehistan istiklâl hareketine ait, tarihî vesika ve yazıları muhtevî olarak Varşova'da çıkan „Nepodglost“ (istiklâl) adındaki mevkûatın 1932 senesindeki 4-nci cildinde, bir taraftan Türkiye-Lehistan, diğeri taraftan da Lehistan-Kafkasya mümasalele alakadar çok maraklı bir vesika buluyoruz. 1878—1879 senelerindeki Rusya-Türkiye muharebeleri esnasında vatanların istiklâl uğrunda çalsan Lehli vatansever-milletçilerdeki ruhi haletle siyasi vetcüdü gösteren bu vesikayı „Nepodglost“ mecumasının mukaddimesile beraber aşağıya naklediyoruz:

Kafkasya'daki isyana yardım etmek maksadile Lehistan fırkasının 1878—1879 Rus-Türk muharebesine iştiraki projesi

Sabık miralaylardan ve 1863-de Krakov müsellah kuvvetleri reislerinden merhûm Jozef Adam Grekoviç'in ailesinde mahfuz evrakı metrukesi arasında hatıratın başka 1863 senesi isyanına dair bir çok vesika, askeri emirnameler, raporlar v. s. bulduğumuz gibi, Rus-Türk harbi esnasında Türk ordusuna dahil bir Leh fırkasının vücutte getirilmesine dair çok maraklı bir proje de buluyoruz. Mevzu bahis kâğıtların her bir suretle bir çok müstakil devletler ve her seyden evvel Lehistan devletini teşkil etmek için Rusya aleyhine mütevecçih Kafkasya isyanına yardım etmek lazımdır.

1834-de Minsk yakınındaki Mihalo'ta doğan Jozef Adam Grekoviç, isyan baş verince mülazim rütbesile hizmete bulunduz Rus ordusunu ve emval, emlakını derhal terk ederek isyançılardan müfrezeler teşkiline başlıyor ve 1863-ün Mart sonlarına doğru miralaylığa terfi edilerek evvelce Kalış, bilahere Krakov vilayeti müsellah kuvvetlerinin baş kumandanlığına tayin ediliyor. Miralay Grekoviç, Radomski, Mehof, Julkevka ve Sklyara gibi muhtelif yerlerde yapılan müsademelere iştirak ederek müsellah kuvvetlerin komandanlığını yapı-

„Kafkasya'da isyan başlamıştı. Bu isyan yardım günü ve bütün Kafkasya'yı istiklâl ederse, isyanı teşkil memur Moskov ordusu, hiç şüphesiz, perişan bir vaziyette bulunacak ve bu suretle istiklâl Türk ordusu tarafında kalmış olacaktır.

Kafkasya'daki isyan hakikaten de kuvvetli ise, Moskov ordusu cepheyi terk ederek isyanı teşkil ve münakıllık muhafaza etmek için Kafkasya'ya ric'at etmek zıtarında kalacaktır. İsyannı bütün Kafkasya'yı ve tekmlil yolları istiklâl etmesi için Türkiye'nin muhakkak Kars, Ardahan ve Erzurum'da daha fazla kut'a ve Batum'da da çok kuvvetli bir fırka bulundurması, aynı zamanda ric'at eden Moskov ordusunu arkasına hareket geçmesi elzemdir.

Batum ve Kars gibi bazlara dayanarak yapılacak olan bu ameliyat Moskov ordusunu grup haline getirme ve mütemerkez bir vaziyette bulunmağa icbar edecekinden, isyan Kafkasya'nın her tarafını istiklâl etmekten geçimiyecektir. Aksi takdirde, Moskov ordusu Kafkasya isyanını teşkil için bütün kuvvetini toplama bilir.

Türk ordusunun bir hissesi Potiyi zaptedersek Batum, Poti, Suhum Kal'ayı birer ameliyat baş yapacak olacak, Kafkasya isyanına yardım me'slesi daha ziyade kolaylaşmış olur.

Moskov ordusunun Kafkasya'daki vaziyetine dikkat edelim. Bu ordu muhakkak bir memleketle bulunuyor, Kafkasya'da mühimmet ambarları ve aslehe mevcutsa da, uzun müddet için kâfi gelecek miktarda değildir. Hatta denebilir ki Ruslar kâfi derecede mucahazir deşillendir. Deñil şü ki, Ruslar bir kaç gün evvel Potiyi mühimmet göndermişlerdir. Sundan anılıyorz ki Ruslar ihtiyatına ziyade, mühimmet göndermek imkânlarına gövneniyorlar.

Moskov ordusunun mühimmet ve erzak göndermek işini takviye için üç can damarı vardır:

Bunlardan biri — Azak denizi tarikile Kerç-Poti yoludur, ki — burası artık Türk filosunun elinde bulunuyor.

İkincisi — Moskva'dan Kozlof, Voronej, Rostof tarikile — Vladikafkaz ve gene Moskva'dan Orvol, Harkof, Rostof tarikile Vladikafkazdır, ki muhakkak isyançılardan eline geçmesi lazımdır.

Üçüncü — uzak olsada — Volga tarikile Astrahan'dır, ikinci derecede ehemmiyeti yoktur da Moskva'dan, Morşansu tarikile Sıdran, Volga Astrahan; sonra Moskva, Kozlof tarikile Saratof, Volga ile Astrahan ve Moskva, Kozlof tarikile Tarsıtın, Volga ile Astrahan'dır.

Taadat edilen şu yolların görüyoruz, ki Moskva ordusu için en mühim nokta, Astrahan'dır. Zira burası bütün yolları birleştirdiği gibi, Kaspi filosu ile de Kafkasya ve Türkiye hududundaki orduya yardım ediyor.

Astrahan'ın ve Rostof'tan Vladikafkaz'a giden yolun işğali, tabiatile Moskva ordusunun kendi hükümet ve memleketile münasibette bulunmaktan mahrum bırakacak ve bu suretle erzak, teçhizat almasına mâni olacaktır.

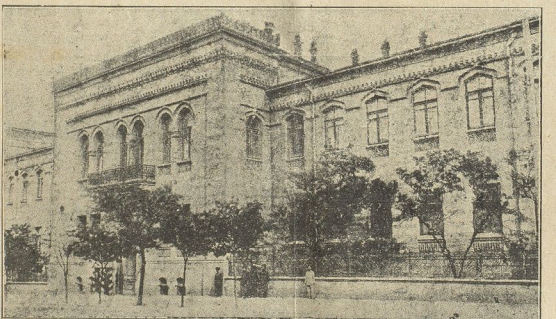
Bu vaziyette bulunan herhanşî bir ordunun müzaffer olacağına hükmetmek çok zordur.

Bundan başka Rus ordusunun hükümete muhasım unsurların, mesela Çerkess, Tatar, Leh ve mihillilerden teşekkül ettiği-i nazarı dikkata alarak cesaretle hükümetle birikt, ki Türkiye hükümeti bu vaziyetten istifade ettiği takdirde Rus ordusu erimeğe başlayacak ve bu suretle Ruslar aleyhine hareket geçecek bir kaç fırka teşkil etmek kabil olacaktır.

Kafkasya'daki isyan şahasının gelişmesi, Astrahan'ı işgal etmek için ve isyanı Rusya bahiline de geçirmek için bir esas ola bilirdi. Bu hâdiselerin vuku ve inkişafı Türk ordusunun ıleriye doğru hareket geçmesinde bağıdır. Astrahan'ın işğali ve isyanlar neticesinde Ruslar'la Tuna sahillerine kadar ric'ata mecbur olacaklardır. Bu ric'at Türk ordusuna ıleriye doğru hareket etmek, aynı zamanda Moskva emperatorluğuna dahil bulunan bütün milletlere bir manifesto vermek imkânını bahşede bilir. Manifestoda denilebilir ki mahallî milletlerin kurtuluşuna yardım etmek ve müstakkil devletler vücutde getirmek için, Türk ordusu ecebâ arzusine ayak basmış ve Moskva emperatorluğu dahiline bir inkılab yapmağa gelmiştir.

Bu vaziyet, Moskva hükümetini kendi kendisini müdafaa imkânından mahrum bırakır ve Moskva devletinin bir çok müstakkil ve Türkiye dostu devletlere parçalanmasını mücip olur. Böyle bir netice elde etmek için, Rus hükümetine muhasım unsurları muayyen bir istikamete sevk ve idare etmek elzemdir, ki bu da ancak Lehlerin yardımile mümkün ola bilir.

Rusya'nın kendi ordusu içerisinde Moskva'ya muhasım olacak kuvvetlerin teşkil su suretle ola bilir. Leh fırkası hisselerinden İstanbul'da bir depo vücutde getirecek bunları orada teşkil ve teçhizat etmek son-lüfen şahifeyi çeviriniz.

Bakı'da mevcut milli binâlerden Parlamento dairesi

da bilhassa muhacirette doğan ve büyüyen yeni nesil ile vatanda cereyan eden hâdiseler meydana bir rabit rolunu oynamaktan başka, dânya ekfârı umumiyesini tenvir noktasından da büyük bir iş yapıyor.

Siyasi ve diplomasi sahada ise, mukadderatleri bizimle bir olan milletlerle sıkı ittifaq yapılmıştır. İlk sırada menfaatleri müsterek olan Kafkasya milletleri arasında bir konfederasyon misaki aktolunmuş ve Türkistan, Edil-Ural, Kırım gibi Türk kardeşlerimizle sıkı bir birlik yapılmış, bunlardan başka Ukrayna, Don, Kuban, Komi, İngriya gibi rus mahkûmu milletlerle de ele verilmiş ve bütün rus esiri milletlerin vâhit bir cephesi olmak üzere, „Promete klubu“ tesis edilerek, Avrupa'da, Amerika'da, Yakan ve Uzak Şark'ta bu müessesenin şubeleri tesis edilmiştir.

Bu milletlerin miktarı yüz milyondan fazladır.

Sovyetlerin en zeñin mntakalarını ihtiva eden arazileri ise, şimdiki Rusya'nın dörtte üçüne müsavidir.

Bu mahkûm milletler birliği beynelmîl mahafidile daima müsterek hareket etmekte her yerde ve her zaman vahdet ve tesanütlerini isbat ediyorlar.

Bu faaliyet sayesinde dâvamız beynelmîl ehemmiyet ve kıymet almış bulunuyor. Milletler icerideki mukavemeti, milliyet ve istiklâl fikrine olan aşkım tezahür ettiren çikşilar tekrerrü etmekte, gençliğin vahşî istilâyâ karşı olan yılmaz vuruşu derinleşmekte, millî dâvamızın beynelmîl kıymet ve ehemmiyeti bir kat daha artıyor.

Bilhassa bu cetin ve çok büyük fedakârlıklar talep eden dikenli yolda tesanüt ve sarılmaaz birliğimiz muvaffakiyetimizin başlıca garantisi oluyor.

Sarsılmaz sıralarla, demir adımlarla kat'î zaferle doğru!

Mirza-Bala

Nisan mâtemi

27 Nisan Azerbaycan mâtem günü olması dolayısıyla Azerbaycanlı mütecerlerin buldukları yerlerde içtimalar yapılarak, bu güne ait nutuklar söylenmiş ve istilaya uğrayan vatandan halası yolunda yürütülen mücadelede başlıklar için antılar yenilenerek, istiklâl şehitlerinin ruhunu yad olunmuştur.

İstanbul'dan alınan matbuata göre, oradaki Azerbaycanlılar bu yıl Azerbaycan Talebe Birliği binasına toplanmışlardır. İçtima sabık adlıye nazırı H. Hasmehet Bey tarafından açılmıştır. İçtimada gerek Azerbaycanlılar ve gerek Türküstanlı, Şimali Kafkasyalı, Ukraynalı ile diğerleri tarafından nutuklar söylenmiştir.

Ankara'da dahi orada oturan Azerbaycanlıların Kerim Beyin riyaseti altında bir içtima yapılarak, nutuklar söylenmiş ve neticede millî Azerbaycan hareketinin mümessili sıfatıyla M. E. Resul-zade Beyefendiye taziyet telgrafı çekilmesine karar verilmiştir.

Bu gibi toplantılar Azerbaycan muhacirlerinin toplu buldukları diğer yerlerde, o cümleden Bavyera'nın merkezi Münih'te dahi yapılmıştır.

„Millet yoludur hak yoludur...“

(VII-nci sahifeden mabat)

fik Fikre'nin dediği „millet yoludur, hak yoludur, ki bundan sonra arktı bunun üzerinde yürüyeceğiz...“ O mühtesem manzaranın hiç unutulmaz tarihi bir taraftı dahi vardır. Azerbaycan istiklâli şiarı:

Bize eş'ardan maksat deme ifğâl millettir, Hayâli fikrimiz ulviyeti ikbâl milletir, Refahı hâl millet bize maksud hakkaktir, Bize her demde hatırı hâh istikmâl milletir;

Benim bir başka pünhan nokta yok maful-zamirime

Eğer bir güzel şey varsa, istiklâl millettir. . . .)

manzamasile sarahatan ileri süren mefkûreçî şairlerimizden İbrahim Tahir Bey, şu millî tezahüratımızda bizimle birlikte iştirak ederek, 28 Mayıs mânen ve ruhen yaşamakta ve zevcinde anılmaktadır.

Evet, şair zevcinde haklı idi, çünkü o, menhus bir istıdattan gızedildi mübarek bir mefkûrenin 28 Mayısta tahakkuk ettiği bizzat yaşayordu ve gelecek neslin şu vedyayı nasıl takdis ettiği dahi hal hayâtında şürlü müshâbehe etmekte idi.

Azerbaycan nevzattı; Millet yolunda, hak yolunda olarak senelerden beri göbeği gibi kalbine gızedildiği istiklâl aşkı, artık „pünhan nokta“ şeklinde değil, alenen cihana bildirmişti.

Vaktele şairlerimizden kalbine gızi tutulan istiklâl aşkı, bu gün hepimizin kalbine kökler salmıştır. Mâşukamız ise, 28 Mayıstır! Var olsun bu mukaddes gün!

Hilâl Münşi

„İbrahim Tahir Beyin 21 Şubat 1908'de „Dehistan“ mecmuasında çıkan „Arzu“ adlı şürinden.

ra Rusya ve Lehistan'da maruf bir zabıtın komandası altında derhal Kafkasya'ya gönderilmelidir. Kafkasya'da her tarafta dağıtılacak beyannameler bütün Lehleri Leh bayrağı altına toplayacaktır. Rus ordusunda bulunan Kafkasyalılar rus ordusuna hazmetinden sonra isyançılarına tarafına geçeceklerdir. Maruf bir Tatarn komandası altında bir Tatar fırkasını mevcut olduğu ilân edilirse, rus ordusundakı Tatarları kendi tarafına çekebilir.

Nihilistlere mahsus olmak üzere dağıtılacak beyannameler, nihilistlerin ordudan firarını temin eder, ihtilâl bayrağı da rus köylü kütlesini harekete getirir. Tatar fırkası, Leh fırkası beraber Çekoslovakya'da yardımcı Astrahan'ı zapteder, ve Volga'da bir Tatar isyanı çıkarırlar. Moskva fırkasının nihilist hissesi Yavka'ya giderek İskaklarla birleşir ve Şarki Rusya'da isyan bayrağını kaldırırlar.

Fırkanın ikinci kısmı halkın yardımcı hükümeti devirmek için merkezi Rusya'ya doğru yol alır.

Leh fırkası, eğer کافی derecede kuvvetli olur, ve ihtilâl şarkı ve orta Rusya'ya istiklâl ederse, Lehistan'a doğru hareket eder, aksi takdirde Kafkasya tarafına Kara denizinin şimal kabiline desant çıkarır. Türk filosunun Kara denizde hâkim bir vaziyette olması bu kabil bir ameliyata imkân veriyor ve Kara denizin şimal sahili müstakbel askeri hareket için mühim bir yardımcı olur, ki burada Lehler büyük bir yardımda bulunabilirler.

Şarki Avrupa'nın istiklâli şimdiki halde Türk ordusunun şüntsüzi ucunda duruyor. Ümit ediyoruz, ki Türk ordusu ve Türk milleti bu şerhli vaziyete berececektir. Sultanın Kafkasya'ya hareket edemeyeceği orduya vermiş olduğu 18 Mayıs tarihli fermânı bu ümidimizi teyit ediyor.

Azerbaycan ve komşuları

(IV-nci sahifeden mabat)

Bu mesele ile uğraşan o zamanki konferansların mazbatalarında okuduğumuz vakit, Azerbaycan'ın gerek kendisi için, gerek komşularına göre demokratik prensip ortaya sürdüğü görülmektedir. Azerbaycan ihtilâli me'seleleri daima sulh ile, hâkım tarikle, halkın menfaat ve arzularını düşünerek halletmek taraftarı olmuştur.

Ermenistan hükümeti ise böyle düşünüyordu. O kendî aleminde Ermenistan dahilindeki Türkleri her türlü bilecek, Gürcüstan'la Azerbaycan'dan büyük arzular koparacaktı. Fakat Gürcüstan'ın karşı açtığı harpta mağlup olmasına rağmen, Azerbaycan'a karşı sefer yapmak istemedi. Ermenistan Gürcüstan'la yaptığı harpta olduğu gibi Azerbaycan'a karşı açtığı seferde de münhasır oldu, bozuldu. Ve Azerbaycan'ın geç ordu su Eriyan'ın kapısını döğmeğe başladı.

Türkiye ile münasebatımız istiklâlimizin ilânine merbutur.

Malum olduğu veçhile, Rusya Kafkasya'nın hırsyatın milletlerinden asker topladığı halde bizden ve Şimali Kafkasyalılardan asker almıyordu. Bunun neticesinde, inkılâp üzerine komşularımız millî ordu yaratırlardı ve millî hudutları dahilinde millî müsellâh kuvvetlerine istinaden hakimiyetlerini ellerine aldıkları halde, Azerbaycan Bakü'de ve Şarki Azerbaycan'da başlayan bolşevik katliamlarının önüne geçememişti.

Ona göre Surayı Millî, Azerbaycan istiklâli ilân eder-etmez Türkiye ile müzakereata girişerek muhadenet muhadenemeye aktlemişti. Mezkûr muhadenin dördüncü maddesine binaen menleketin emniyeti ve asayışını iade etmek üzere Türkiye hükümeti Azerbaycan'ın emrine yardım ordu göndermişti.

Haziranın dördünde akit olunan ve 17-nde Azerbaycan Surayı Millisi tarafından tasdik edilen bu muahedeye göre Nuri Paşa'nın kumandasında Azerbaycan'a gelen ordu, Azerbaycan millî kaitaatı da içine alarak Eylülün 15-de Bakü'yu düşmandan halâs etmiştir.

Türkiye'nin harpta mağlup olması ve imza ettiği Mondros mütarekenamesine göre Azerbaycan'ın İtilizlere terk ederek çekilmesinden sonra da siyasi münasebat bozulmamıştır.

4 Haziran 1918-de Batum'da Azerbaycan'la Türkiye arasında aktolunan muahede, iki muahede esasyie ile iki melfut ve bir askeri mukaveleden ibaret idi. Bunlardan başka Bakü-Batum petrol borusu hakkındaki Azerbaycan, Türkiye ve Gürcüstan arasında müsterek bir mukavele bağlandı gibi, demir yoluna ait Türkiye, Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan arasında dörtlü bir mukavele imzalanmıştı.

Mukaveleleri Azerbaycan namına Surayı Millî reisi Resul-zade Mehmet Emin Beyle hariciye nazırı Mehmet Hasan Hacinski, Türkiye namına ise adlıye nazırı ve Devlet Şurası reisi, Halil Beyle üçüncü ordu kumandanı Vahip Paşa imzalamışlardır.

Iran'la olan müsterek mukadderatın çok eski bir tarihi vardır. Daha habüi umumi-den evvel, 1907-de İngiltere ile bağladığı „muntakâ nufuz“ muahedesile Rusya İran'ın Şimaline yelemişti.

Tahrân da dahil olmak üzere, İran'ın Şimali: Azerbaycan, Gilan, Mazanderan, Astarabâd ve Horasan filen Rusya'nın elinde olduğu gibi, İran hükümeti, İran'ın ordusu ve maliyesi resmen Rusya elinde bulunmaktadı.

Harp zamanı, Belçika bitaraflığının Almanya tarafından bozulduğunu bağıra-bağrı söyledikleri halde, Rusya, kendi evi imiş gibi, İran'a girerek, tâ cenubuna kadar ilerlemişti.

Rusya kalsaydı, şüphe yoktur ki, İran ve Türkiye mevcut olmayacaktı. Şimdiki Rusya dağılmazsa, İran, Türkiye ve Afganistan gibi İskak devletleri gene yok olmak korkusu altında bulunacaklardır. Ona göre, Rusya'nın çökmesi bizim kadar İran'ı da sevindirmişti ve gelecekte dahi sevindirecektir. Bu noktayı nazardan İran'la Rusya arasında bir hal olan yeni devleti Türkiye gibi İran'ın da tasdik edeceğine şüphe yoktur.

Iran'la resmi münasebat ve müzakere 1919-da başladı.

Bakü'de açılan Azerbaycan-Iran konferansında İran devletini Seyit Ziyaettin Tabataba'nın riyaset eylediği bir komisyon, Azerbaycan cumhuriyetini de Fethali Han'ın bizzat riyaset eyledikleri heyet temsil ediyorlardı.

Aylarla süren konferans, nihayet 1920-nci yılın başında meseâsinı bitirmiş, İran devleti istiklâlimizi tasdik ederek, bu tasdikattan doğan bütün me'seleler birer mukavele ve muahede şeklinde tanzim ve imza edilmiştir.

Kafkasya cumhuriyetleri istiklâlinin devletlere tanınması

(V-nci sahifeden mabat)

Aynı içtimada diğer iki cumhuriyetin, yani Şimali Kafkasya ile Ermenistan'ın tasdik hususunda dahi teşebbüde bulunuluyor.

Tarihi hâdiselerin cereyanını takip eden ve tek, bölünmez Rusya fikrine elvida eden Avrupa diplomatları ve devlet adamları, Rusya dahilinde hükûde gelen karşılıklı daha uzun bir müddet devam edeceğini zemişlerdi. Bunların kanoatına vaziyetten kurtarmamın yeğane çaresi, bolşevikler sağlam bir kordon altına alacak olan civar devletleri tanımak ve takviye etmektir.

Çöken Rusya'nın yerinde vücude gelen yeni devletler idesinin İngiltere'de büyük bir müzaheretle karşılandığını yukarıda kaydetmiştik. Bu idie yalnız İngiltere'de değil, diğer memleketlerde dahi râzet görmüştük. Kafkasya cumhuriyetlerinin Ali Divanca tasdikinden bir müddet sonra İsviçre parlamentosu dahi Rusya civarında teşekkül eden yeni devletlerle daimî bir münasebat tesis etmek arzusunı gösteriyor. Kafkasya me'selesinde ilk sıralarda müteddit bir vaziyette takımmış gibi gözüken Fransa, nihayet Kafkasya'da filen mevcut hükümetlerin lehinde bir karar itihaz ediyor.

Azerbaycan ve Gürcüstan mukadderatı halledilirden tasdik aktında Amerika birleşik cumhuriyetleri murahhaslarının imzası yoktur. Çünkü o sıralarda Amerika efkârı umumiyesi Versay kongresi tarafından ileri sürülen şartlara muvafakat etmeyecek reisicumhuriyati Wilson'a karşı isyankar bir vaziyet almış bulunuyordu. Böylece bey-nemillemle vaziyette hüsul gelen ve objektif bir mahieti haiz bulunan hâdisie yüzünden Kafkasya cumhuriyetleri Amerika tarafından tasdik edilmeden kalmıştı. Şunu da ilave edelim, İsviçre murahhaslar heyeti Paris'te tasdik aktından evvel terk ettiği için Kafkasya me'selesine uğraşmakta vakit bulamamıştır.

Mamâli Amerika reisicumhuriyati Wilson 1919-de Azerbaycan ve Dağıl murahhasların kabul ederek Kafkasya cumhuriyetleri istiklâlimin tasdikini talep eden her iki heyeti dikkat ve alaka ile dinlemişti. Bu görüşmede murahhaslar Wilson'un Avrupa milletlerinin mukadderatını halle esâs olanak milletlerin istiklâl hakkındaki tezâki ve 14 maddesini dahi kendisine hatırlatmışlardır. Wilson cevabı nutkunda Amerika efkârı umumiyesini alacak eden Kafkasya

Ve bunun neticesi olarak İran'a sefir izam edilmiştir.

Yaşadığımız bu kara günlerde, tarihimizin en faciâli zamanında komşularımızla olan münasebat gene ciddi ve hayati bir ehemmiyet alıyor.

Bütün Kafkasya yeniden rus esaretine düşmüştü. Bizimle beraber Türkistan, Edit-Ural, Ukrayna, Belorusya, Kırm da esirdir.

Millî istiklâl mücadelesinin idare eden ve 15 yıl evvel istiklâlimizi ilân eden Surayı Millî'nin reisi olan zat, yani Resul-zade Emin Beydir.

Bu isim „mukadderatları bizimle bir olan komşular ve kardeşlerle sıkı dostluk münasebatında olacağını bildirmişse kâfidir.

Azerbaycan, Gürcüstan ve Şimali Kafkasya milletleri sarsılmaz bir ittifak aktetmişlerdir. Bu ittifak yalnız memleketlerimizle istila etmiş müsterek düşmana karşı muvafakiyetle harp etmek, hürriyet ve istiklâlimizi iade etmek için değildir. Bu ittifak daimdir. Kurtuluşunda sonra da elelere vererek yürütmek, vatan ve hürriyetimizi daha iyi korumak, bir daha düşman istilasına uğramamak içindir.

Tecrübeler gösterdi, ki Kafkasya milletleri daimi ve hakiki komşuluğın dikte ettiği birliğe kıymet vermek ve onu realize etmek mecburiyetindedirler.

Komşu Kafkasya milletlerinin birliği konferasyon şeklinde daima yaşanmalıdır.

Azerbaycan, aynı zamanda Türküstan, Edit-Ural, Kırm, Ukrayna gibi kardeş ve dost milletlerle sıkı bir ittifak yaşaymıştır.

Diğer taraftan Türkiye ve İran gibi komşu, kandaş ve dindâş devletlerle bu karanlı günlerimizde dahi sıkı alakamız vardır. En felaketi günlerini yaşayan milletimiz binlerle vatannı terk ederek Türkiye ile İran'ın bayrağına iltica ediyor.

Muhaceret tarihimize birinci yerleri tutan İran Türkiye'de yaşayan felâketlerde Azerler, kurtarmış vatana canlı hatıralarla gideceklerdir.

Bu hatıraların, müstakil Azerbaycan cumhuriyetine mezkûr devletler arasında teessüs edecek kardeş münasebatına tesiri çok büyük ve mühim olacaktır.

M. B. Mehmet-zade

me'selesini büyük bir bir dikkatle takip ettiğini beyan ederek, Amerika hükümeti reisi sıfatıyla bu me'selenin tetkiki için hususi bir komisyon teşkil etmek niyetinde olduğunu ilave etmiştir. Aynı zamanda şuna da işaret etmiştir, ki Kafkasya milletlerinin konferasyon şeklinde olsa dahi bir araya gelmeleri zaruridir. Nede olsa, sabık Rusya emperatorluğu me'selesi çok mürekkeple ve her cihete tenvir ve tetkike muhtaçtır.

Azerbaycan murahhas heyetinin Wilson tarafından kabulundan bir kaç gün evvel şu satırları yazan, Amerika murahhas heyeti âzasından Amerika'nın esbek İstanbul seliri Morgentau ile görüşmüştü.

Görüşmede Morgentau samimi gözükerek şu suali teyit etti:

Acaba Azerbaycan Amerikan mandası fikrini nasıl karşılar?

Bundan bir müddet sonra Wilson tarafından muhtelif mutahassıslardan ibaret 14 kişilik bir heyet teşkil edildi. General Harbord'un riyaseti altında teşekkül eden bu heyet Kafkasya ve Türkiye'nin başlıca şehirlerini ziyaret ediyor ve mahallerdeki siyasi teşekküllerle de münasebat tesisine muvaffak oluyor.

Bu memlekelerin umumî vaziyetini aşina olduktan sonra, mezkûr heyet Maverya-yı Kafkasya ve Türkiye'nin siyasi, iktisadi imkânları hakkında hükûmetine bir rapor veriyor. Amerika birleşik cumhuriyetleri senatosu tarafından 1920-de Vaşington'da nesredilen bu rapor üzerinde duracak değildir. Yalnız şu kadar söyliyelim, ki rapor müellifleri Amerika hükûmetine, Ermenistan'ın manda altına alınmaktan sarınmaz etmeği tavsiye ediyor. Rapör sahifelerine göre „Ermenistan projesi“ ne dahil bulunan Türkler oralarada harbi umumiye kadar ekseriyeti teşkil ettikleri gibi, bu gün de bütün muhacirler tekrar oraya gönderildiği takdirde bile, ekseriyet Türkler tarafında kalacaktır.

General Harbord'un raporda beyan etmiş olduğu mutalaya nazaran, Yakın Şarkta müshet bir netice elde etmek, ancak şimdiki Türkiye ile Maveryayı Kafkasya'yı münhasır manda altına tek bir devletin elinde birleştirmekle kâfidir. Mevzuabında devletten maksat ta tabiatie Amerika birleşik cumhuriyetleridir.

Tabii bu idie ancak kağıt üzerinde kalıyor. Avrupa ve Türkiye'deki hâdiseler başka türlü inkişaf ettiği için, Maveryayı Kafkasya cumhuriyetleri herhanç bir devletin manda şartı ile Maveryayı Kafkasya'yı münhasır manda altına tek bir devletin elinde birleştirmekle kâfidir. Mevzuabında devletten maksat ta tabiatie Amerika birleşik cumhuriyetleridir.

İtilaf devletleriyle Amerika arasında hükümetler arasında gerginlik, Fium ve Milletler Cemiyeti etrafında çıkan gürültüler hatırladadır. Alelumunda manda me'selesi hususunda itilaf devletleri arasında muvafakat ve müayyen bir fikir olmadı gibi, Kafkasya milletleri için dahi bu me'sele münakaşalı kalmış bulunuyor.

Ermeniler Amerika'nın manda siyasetine mütemayil buldukları halde, Azerbaycanlılar ve umumiyetle Kafkasya müslimânları Amerika mandasına son derece menfi bir nazarla bakıyorlardı.

İşte Kafkasya devletlerinin bütün 1919-nci senesi müddetine tasdik edilmemesi, eğer yukarıda kaydettiğimiz mülahazalardan ileri gelmiş bulunuyordu. Ancak Amerika'nın Monroe nazariyesini, yani Şark me'selesine müdahale etmemek taktikini iltizam ettiğiinden sonradır, ki manda fikrinden vaz geçiş itilaf devletleri, filen mevcut üç cumhuriyeti, yani Azerbaycan, Gürcüstan ve bir az sonra Ermenistan'ı doğrudan doğruya müstakil birer devlet gibi, tasdik kârara veriyorlar. Bu tasdikın, yalnız Kafkasya milletlerinin değil, bütün Yakın Şarkın siyasi mukadderatı üzerinde büyük bir tesiri olmuştur. Bu tasdik keyfiyeti, bir taraftan Avrupa siyaset ve sanayi adamları için geniş perspektifler açtığı gibi, diğer taraftan da Kafkasya'da büyük bir sevinci mucip olarak Kafkasya milletlerinde devlet şuurunu kuvvetlendirmiştir.

Civar cumhuriyetleri tasdikı, rus mahfilinde büyük bir memnuniyetle izli ve hususîlikle mucip olmuştur. Buna rağmen, Denikin tarafından idare edilen Grönülî Ordu nihayet — şüphesiz itilaf devletlerinin taziyekle — 11 Şubat 1920-de Maveryayı Kafkasya cumhuriyetlerini filen tasdik ediyor. Denikin'e göre, civar devletlerle Rusya arasında muahedeler mucibince tesis edilecek münasebatın kat'î bir şekilde halâli istikbale binâlıyordu. Bu me'selede itilaf devletlerine de tavassutta bulunmak hakkı kalmıştı.

7 Şubatta Azerbaycan ve Gürcüstan cumhuriyetlerinin Japonya hükûmetinden aldıkları bir tebliğde, Japonya'nın da 12 İkinci Kantân Ali Divan kararına iştirak ettiği bildiriliyordu.

Dr. Mir Yakup

Verantwortlicher Redakteur: Ernst Gebhardt, Berlin
Druck: A. Wesemann, Berlin SW 11, Stresemannstr. 57
Verlag: M. E. Resul-zade